

Lietuvių naminių gyvulių ir paukščių dievybės: nuo apeigos iki prietaro

Rimantas BALSYS

Straipsnio objektas – lietuvių naminių gyvulių ir paukščių dievybės. Tikslas – susisteminti įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotas lietuvių naminių gyvulių ir paukščių dievybes, aptarti jų autentiškumą, vardus, funkcijas bei veiklos sritis, pasekti naminių gyvulių bei paukščių dievybių ir jų funkcijų raidą nuo XVI a. pabaigos iki XX a. pradžios, t. y. nuo pirmųjų šių dievybių paminėjimų rašytiniuose šaltiniuose iki jų pėdsakų vėlesniuose papročiuose, tikėjimuose, tautosakoje; taip pat apžvelgti ir įvertinti XIX a. vidurio–XX a. tyrinėjimus, nagrinėjančius naminių gyvulių ir paukščių dievybes. Straipsnio metodai: istorinis lyginamasis, integralinis. Išvados: XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotų naminių gyvulių ir paukščių dievybių autentiškumą liudija tuose pačiuose šaltiniuose jau minimi, o XVIII–XIX amžiuje galutinai senųjų dievybių funkcijas perėmę krikščioniškieji gyvulių globėjai.

Archeologų duomenimis, baltų kraštuose gyvuliai buvo prijaukinti jau neolite. Tuo metu, sprendžiant iš gyvenvietėse randamų kaulų, žmonės jau augino ožkas, avis, kiaules. Kiek vėliau pradėti auginti ir stambieji raguočiai bei arkliai. „Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose“ (BRMŠ I–III) užfiksuota nemaža medžiagos apie gyvulių priskyrimą atitinkamiems dievams, aukojimą ir t. t. Tuo tarpu žinios apie senąsias naminių gyvulių dievybes tėra ganėtinai vėlyvos ir fragmentiškos. XIX–XX a. tyrinėtojų (mitologų, etnologų) požiūris į šias dievybes prieštaringas. Vieni (T. Narbutas, A. Miežinskis, V. Manhartas, P. Dundulienė) jų autentiškumu dažniausiai (bent iš dalies) neabejojo, kiti (A. Briukneris, J. Balys) laikė juos „dievais nebuvėliais”.¹ Visas lietuvių naminių gyvulių ir paukščių dievybes

iki šiol vienintelis tesuminėjęs G. Beresnevičius (TLPRŽ 2001) laiko jas valstietiškos religijos, iškeliančios pirmiausia vaisingumo bei derlingumo funkcijas, išraiška (Beresnevičius 2004, 27–29).

Įvairiuose šaltiniuose (daugiausia J. Lasickio ir M. Strijkovskio raštuose) užfiksuota keturiolika naminių gyvulių ir paukščių veisimu, auginimu bei apsauga užsiimančių dievybių.² Prie naminių gyvulių dievybių dėl itin menkos informacijos (išvis neapibrėžtos funkcijos, neaiški kilmė, neužsimenama apie aukas) liko nepriskirtas Širyčius (*Siriczius*).³ XIX a. pirmojoje pusėje šešias senąsias lietuvių naminių gyvulių dievybes įamžino J. Pabrėža, suteikdamas jų vardus įvairiems augalams.⁴

1 lentelė. Naminių gyvulių bei paukščių dievybės

Teonimas ir jo funkcijos	Pirmasis šaltinis, metai	Aukos turinys	Aukojimo tikslas
1. Sutvaras (visokių galvijų)	M. Strijkovskis 1582 m.	Įvairių spalvų romyti gaidžiai	Laikydavo visokio plauko gyvulių
2. Ganiklis (girisnis piemenų)	M. Strijkovskis 1582 m.	Eržilų, jaučių, ožių ir kitų gyvulių pautus	Kad plėšrūnai žalos gyvuliams nepadarytų
3. Valgina (maistui auginamų gyvulių)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
4. Baubis, Jaučbaubis, Jaučių Baubis (naminių gyvulių; galvijų)	V. Martinijus 1666 m. M. Pretorijus XVII a. pab.	Ką nors paskerdžia	Kad sergėtų jų gyvulius
5. Gota (dauginimosi, naminių gyvulių)	M. Pretorijus XVII a. pab.	Aukojami pirmieji gyvulių prieaugliai	Kad globotų galvijų prieauglį ir avis
6. Krukis (kiaulių)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
7. Kremata (paršų ir kiaulių)	J. Lasickis 1582 m.	Aukoja alų, liedami jį ant kiaulių	Nenurodyta
8. Priparšis (žindomų paršiukų)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
9. <i>Chaurirari</i> (žirgu)	M. Strijkovskis 1582 m.	Augalotus, stiprius įvairių spalvų gaidžius	Kad stiprūs veistųsi žirgai
10. Ratainyčia (arklių)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
11. Kurvaitis Ėraitis (ėriukų)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
12. Gardunytis (ėriukų)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
13. <i>Pesseias</i> (tik ką atsivesto prieauglio)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
14. <i>Swieczpuńscynis</i> (naminių ir laukinių paukščių)	M. Strijkovskis 1582 m.	Aukų neaukodavo	Nes tai lakiojantis dievas

1. Sutvaras

1. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą 1582 metais mini M. Strijkovskis: „Sutvaras (*Sotwaros*) buvo visokių galvijų dievas, o jam aukodavo prieš ugnį visokių spalvų romytus gaidžius, nes laikydavo visokio plauko galvijų” (BRMŠ II, 546).

1. 2. Tyrinėjimai. T. Narbutas pavertė jį lietuvių šviesos dievu, nes dievavardis *Sotvaras* panašus į žodį *soter*, kuriuo antikoje buvo vadinamas aukščiausio gėrio kūrėjas, o toks kūrėjas graikų mitologijoje buvo Apolonas – saulės dievas (Narbutt 1885, 17–22). T. Narbutas, kaip tikram romantizmo atstovui ir dera, dar prikūrė, esą burtininkai seniau buvo dainiai, švęstomis giesmėmis garbinę šviesos dievą Sotvarą. Šią kūrybą vėliau perpasakojo ir J. Jaroševičius. S. Stanevičius abejojo Sotvaro tikrumu, sakydamas, kad lietuvių kalboje toks žodis nežinomas (LM I, 95). I. J. Hanušas, sekdamas T. Narbutu, Sutvarą tapatina su Svaikstiku, nes ir vienas, ir kitas, jo manymu, „reiškia tą patį, būtent saulę” (LM I, 118). J. I. Kraševskis pirmasis ėmė *Sutvarą* kildinti iš „*su-tweriu*” (LM I, 118). V. Manhartas šį pastebėjimą išplėtojo, teikdamas esant galima šį dievavardį aiškinti trejopai: 1) sutvėrėjas – iš *su-tverti*; 2) aptvėrėjas – iš *tvora*, *tvartas*; 3) *sutvaras* – kaip *aptvaras*, žardas (Mannhardt 1936, 339). P. Dundulienė Sutvarą tapatina su prūsų aukščiausiuoju dievu Ukapirmu, ar Okopirmu (Dundulienė 1990, 15, 18), o G. Beresnevičius laiko įmanomomis abi jo interpretacijas: tai arba vienas iš aukščiausiojo Dievo eufemizmų, arba galvijų dievas (TLPRŽ, 174).

Sutvaro etimologija abejonių nekelia – jis sietinas su *tverti*, *tvora*, *tvartas* ir kitais šios šaknies žodžiais (Fraenkel 1965, 1151). Vadinasi, ir pirmasis šaltinis, ir etimologija Sutvarą pagrįstai leidžia laikyti visokių gyvulių sutvėrėju, besirūpinančiu galvijų prieaugliu. Tą liudytų ir Sutvarui dedamų aukų turinys, gana aiškiai nusakytos tų aukų ypatybės bei aukojimo tikslas. Šiaip jau gaidžiai, rašytinių šaltinių duomenimis, buvo aukojami daugeliui dievų – Prakorimui, Kirniui, Dimstipačiui, *Chaurirari*’ui ir kt. Dažnai atkreipiamas dėmesys ir į aukojamųjų gaidžių spalvą – žemės, sodybos dievams paprastai skiriami juodi, o dangaus arba likimą lemiančioms dievybėms – balti gaidžiai (kartais ir vištos). Įvairių spalvų gaidžiai aukojami tik gyvulius globojančioms dievybėms – Sutvarui ir *Chaurirari*’ui. Galima manyti, kad šitaip arba atsidėkojama už įvairaus plauko prieauglį, arba įvairaus plauko prieauglio prašoma.⁵ Belieka išsiaiškinti, kodėl aukojami būtent romyti gaidžiai.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose pateiktų M. Strijkovskio kronikos ištraukų į lietuvių kalbą vertėjas D. Urbas lenkų *kaphuny* verčia „romyti gaidžiai”. A. Kynas straipsnyje „Pamąstymai apie senąją aisčių pasaulėjautą” mėgina įtikinti, kad vertimas neteisingas, nes esą gaidžių kastruoti neįmanoma (po kastracijos gaidžiai vargiai liktų gyvi) ir siūlo lenkų *kaphuny* versti „vištų gaidžiai” (Kynas 2005, 10). Iš tikrųjų į lietuvių kalbą polonizmas

koplūnas (*kaplonas*) gali būti verčiamas dvejopai: 1) kastruotas gaidys, 2) nededanti kiaušinių višta, t. y. vištų gaidis (žr.: LKŽ VI, 349; V, 239; XIX, 787, 794). Vis dėlto yra argumentų, kurie leidžia teigti, jog gaidžiai XVI a. dar buvo kastruojami ritualiniais tikslais. Tą patvirtina K. Sirvydo žodyne minimas veiksmazodis *romyti* bei atskiros romytų gyvūnų rūšys – *ožys romytas*, *gaidys romytas* (SKSŽ, 51, 55, 153, 189). Pasakymai *skapas*⁶ *jautis greičiau eina doron* (*nusipeni*); *skapas šuva nesunta*; *skapą pjauk, ne baroną – bus riebesnis* (LKŽ XII, 741) liudija, dėl ko gyvuliai buvo kastruojami – romytas avinas ar jautis (*skapas*) pasidarydavo ne tik ramesnis, bet turėjo geriau penėtis, daugiau mėsos ir taukų priaugti. O šit gaidžiai galėjo būti romijami grynai ritualiniais sumetimais. Juk M. Strijkovskio kronikoje niekur nepasakyta, kad išromyti gaidžiai po to dar buvo auginami, t. y. penimi ir tik po kažkurio laiko aukojami Sutvarui. Atvirkščiai – reikia suprasti, kad gaidžiai išromijami, t. y. papjaunami, išimamos jų sėklidės, kurios, galimas dalykas, dar aukojamos kitiems dievams (žr. sk. 2. 2.), ir tik tada aukojami Sutvarui.⁷ Tikslas nesunkiai nutuokiamas – kad gyvuliai veistųsi ramūs, o sykiu ir mėsingi. Ir atvirkščiai – prašant eiklių, išvermingų, matyt, karo žygiams skirtų žirgų, *Chaurirari*’ui aukojami neromyti gaidžiai (žr. sk. *Chaurirari*).

2. Ganiklis, Ganyklos dievas

2. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą Ganiklis paminėtas J. Strijkovskio 1582 metų kronikoje: „Ganyklos (*Goniglis Dzievos*), girinis piemenų dievas, kurį graikai ir romėnai Satyru ir Faunu vadino; jam aukodavo eržilų, jaučių, ožių ir kitų gyvulių pautus, kai tuos gyvulius romydavo, o piemenų aukas degindavo ant didelio tam tyčia parinkto akmens sakydami: ‘Kaip tas akmuo kietas, nebylus ir nejudrus, taip, o dieve mūsų Ganikli (*o Dziewe musu Goniglis*), vilkai ir visi kiti plėšrūnai tegu negali pajudėti ir padaryti žalos mūsų gyvuliams, tau globoti pavestiams” (BRMŠ II, 547).

2. 2. Tyrinėjimai. Ganyklos dievo buvimu neabejojo S. Stanevičius, I. J. Janušas, H. Uzeneris, P. Dundulienė ir kiti tyrinėtojai. T. Narbutas teigė, kad „lietuviškasis Ganiklis būtų panašiausias į romėnų piemenų dievus, jeigu lygintume šventimus ir iškilmes su Luperkalijomis – švente dievaičiui Panui ir deivei Luperkai, saugančiai kaimenę nuo vilkų, pagerbti” (Narbutas 1998, 174). V. Manhartas Ganiklio vardą sieja tiesiog su žodžiu *ganiklis* ‘piemu’ (LM I, 281), D. Poška – su *ganykla*, o J. I. Kraševskis Strijkovskio paliudytą lytį *Goniglis* kildino iš žodžio *gonys*, jo manymu, reiškiančio driežą, ir patį Goniklį laikė driežo pavidalo dievu (LM I, 208). *Gonys*, *gonis* – į driežą panašus gyvis (zool. Salamandra) – lietuviams iš tikrųjų žinomas (LKŽ III, 482–483), tačiau tiek vardo daryba, tiek motyvacija pirminiame šaltinyje prieštarautų Goniklio-driežo įteisinimui. Taigi lieka, kaip tam pritaria ir G. Beresnevičius, dvi galimybės: „gali būti *Ganiklis*, t. y. piemenų dievas, nuo *ganyti*, arba *Ganyklos* dievas, ganymo vietos dievas” (TLPRŽ, 89).

Iš tikrųjų, remiantis M. Strijkovskio informacija, sunku nustatyti tikslią Ganiklio globos sritį (piemenų ar ganyklos), tačiau jo vardo etimologija abiem atvejais galiausiai būtų ta pati – iš veiksmazodžio *ganyti*. Aiškinantis Ganiklio funkcijas, galėtų praversti D. Poškos informacija („tas dievaitis pas mus, t. y. Lietuvoje ir Žemaičiuose iki šiol žmonių yra gerbiamas ir atmenamas, tačiau dabar krikščionys tą galvijų, arklų ir įvairių kitų gyvulių valdymą atidavė šventajam Jurgiui” – LM, 46) bei detalesnė Ganikliui skirto aukojimo analizė (turinio, paskirties, vietos).

1) Pautų aukojimas būtų sietinas su vaisingumo magija ir turėtų užtikrinti gerą tų pačių galvijų veisimąsi. Naminių gyvulių pautai, regis, galėjo užtikrinti ne tik gyvulių, bet ir žmonių vaisingumą. Antai vestuvių papročiuose, aprašytuose „Sūduvių knygelėje” (1520 – 1530 m.), teigiama, kad jauniems pirmą vakarą einant miegoti „papjauna ir atneša jaunajai ir jaunajam jaunosios gaidį, keptus ožio arba buliaus pautus”; dar priduriama, jog „vaisėms negalima skersti jokio skapo, kad jie valgytų vaisingą maistą ir liktų vaisingi” (BRMŠ II, 152).⁸ Ta pati gyvulių pautų prasmė išliko ir skerstuvų apeigose. Valkininkų, Jiezno apylinkėse, papjovus kuilį, „skubiai išima jo kiaušius ir paskubomis pats šeimininkas ar skerdėjas išsikėpa ir suvalgo, nes šis valgis nešas didelę palaimą ir sveikatą namams” (LE XXVI-II, 36). XIX a. pabaigoje gyvulių pautus, regis, bus pakeitę paukščių (dažniausiai – vištų) pautai, t. y. kiaušiniai. Visoje Lietuvoje žinomas paprotys per Jurgines pirmą kartą išgenant gyvulius prie tvarto slenkščio ar po juo užkasti du kiaušinius. Vienas kiaušinis paprastai paskui atiduodamas piemeniui, o kitas nešamas į bažnyčią šventam Jurgiui (Kudirka, 1997, 19). Taigi regime, kaip nuo XVI a. iki XX a. pradžios kito aukojimo turinys.

2) Aukojant Ganikliui, siekiama apsaugoti gyvulius nuo vilkų ir kitų plėšrių žvėrių. Dėl tos pačios priežasties vilkams aukojama iki pat XX a. pradžios. Antai, B. Buračo duomenimis, dar XIX a. pabaigoje tebebūta papročio „Kalėdų naktį pjauti ožką, o jos mėsą palikti kryžkelėje vilkams suėsti, kad vasarą bandos nekliudytų” (Klimka 2003, 10). Kitą panašų paprotį, tiesa, atliekamą jau per Jurgines, XIX–XX a. sandūroje Rambyno apylinkėse aprašė J. Banaitis: „dar menama, jog pagirų gyveną žmonės šitaip Jurgio dieną švedavo. Visą bandą, kas gyvastį turėjo, išvarydavo į pagirį. Ėrius, dar eit negalinčius, moters į žiurstus įtupinusios iš namo išnešdavo. Gaspadinės atsinešdavo kiaušinių bei miltų. Kienio kerdžius eidavo poteriaudamas apie bandą, kelis kartus – neatmenama, imdavo kas kartą kiaušį, mesdavo jį į bandą, – kurį tropijo, tai buvo vilko dalis, tą nelabai dabodavo” (Balys 1937, 37–39). Svarbi šiame aprašyme ir kerdžiaus figūra. Jis tampa apeigos atlikėju, mediumu, gal net imituoja dievą gyvulių globėją. Juolab kad XIX a. raštuose randame skerdžiaus sinonimą – *ganiklis* (Ivinskis 1884, 9).

3) Dar lieka aukojimo vieta – akmuo, kurio reikalauja aukojimo paprotys. Mažai tikėtina, kad akmuo M. Strijkovskio pranešime atlieka aukuro funkciją, nes čia pabrė-

žiamos akmens fizinės savybės – kietumas, sunkumas. Vadinasi, tai veikiau similitinė magija. Tokia pat akmens paskirtis žinoma ir iš XIX a. krikštonų aprašymų bei įvairių tikėjimų. Teigiama, kad prie bažnyčios, išlipusi iš vežimo, kūma su vaiku rankose stodavosi ant akmens tardama: *kad tu, vaikeli, toks stiprus būtum kaip tas akmenėlis* (Nenertavičiūtė 1994, 79). Ką tik išperėtus viščiukus ant akmens reikia lesinti dėl tos panašios priežasties – kad vištos stiprius kiaušinius dėtų (LKŽ XIX, 793).

Palyginę XVI a. Ganikliui skirtus aukojimus su XVIII–XX a. pradžios Jurginių papročiais matome, kad tiek ikrikščioniškajam Ganikliui, tiek krikščioniškajam Jurgiui skirtos apeigos (auka, aukos paskirtis, vieta) beveik visiškai sutampa. Dar daugiau – šios apeigos beveik nesiskiria nuo romėnų laukų, miškų, ganyklų ir gyvulių dievui Faunui skirtų švenčių. Fauno kulto vieta buvo Palatino kalno uola Luperkala (iš lo. *lupus* ‘vilkas’). Per Luperkalijas (vasario 15 d.) luperkai (taip vadinti Fauno žyniai), siekdami nuginti vilkus nuo kaimenių, aukodavo Faunui šunį ir ožį.

3. Valgina

3. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą 1582 m. mini J. Lasickis: „Ratainčia (*Ratainicza*) laikomas arklų dievu, o Valgina (*Walgina*) – kitokių gyvulių” (BRMŠ II, 594).

3. 2. Tyrinėjimai. T. Narbutas teigia, kad Valgina „globoja naminius gyvulius jų tuklumo bei tinkamumo žmonių maistui požiūriu. Ji nulemdavo gyvulių pašaro skalsumą ir saugodavo maistą nuo sugedimo”, ir tapatina ją su Romėnų deive *Vicca* (Narbutas 1998, 146). T. Narbutu sekė I. J. Kraševskis, sakydamas, kad Valgina (*Walginie*) „(iš žodžio *valgau*) bandas, gyvulius globojo, juos tukino” (LM I, 208). H. Uzeneris iš Valginos padaro vyrišką dievą *Valginas* ir priskiria jam galvijų penėtojo funkcijas (LM I, 426).

Valginos funkcijų klausimas nėra visai aiškus. Jei ji lemtų apskritai gyvulių pašaro skalsumą, kaip manė T. Narbutas, tai galėtų (turėtų) rūpintis ir arklų pašaru. Vadinasi, sekant J. Lasickiu, Valgina globoja tik tuos naminius gyvulius (kiaules, avis, karves, jaučius, veršius), kurie skirti žmonių maistui. O arklienos to meto lietuviai, kiek žinoma, nevartojo.

Mėsos kaip pagrindinio maisto svarbą liudija tiek istoriniai šaltiniai, tiek XIX a. pabaigos–XX a. pradžios etnografiniai duomenys. Antai jau iš XV a. rašytinių šaltinių matyti, kad kiaulių, avių, jaučių mėsa buvo pagrindinis tiek didikų puotų, tiek ir prastuomenės apeiginių vaisių maistas. Iki pat Pirmojo pasaulinio karo stambesni ūkininkai mėsos turėjo pakankamai per visus metus⁹ ir valgydavo ją visomis laisvomis nuo pasninko dienomis, t. y. sekmadieniais, pirmadieniais, antradieniais ir ketvirtadieniais. Mažiau teįgalintys užsiauginti gyvulių stengėsi juos pjauti bulviakasiui, Visų Šventųjų dienai, Kalėdoms ir Užgavėnėms. Iki pat XIX a. pabaigos Lietuvoje išliko skerstuvų vaisių paprotys. Skerstuvės tęsdavosi dvi tris dienas,

kol šeiminkė prie durų pastatydavo šakes, maišyklę ir pušinę – vaišių pabaigtuvių ženklą. Paprotys duoti pjautuvių ar skerstuvių kiekvienam kaimynui, net už save turtingesniais, o vėliau tik artimiausiems kaimynams bei kaimo varguoliams išliko ir XX amžiuje.¹⁰

Skerstuvių apeigos yra ne kas kita kaip gyvulių aukojimo seniesiems dievams palaikas. Paskersto gyvulio mėsos pasidalijimas su kitais bendruomenės nariais, ypač su neturtingesniais bei elgetomis, matyt, turėjo užtikrinti gyvulių prieauglį, maistui skirtų gyvulių ėmimą. Juk lygiai dėl tos pat priežasties – kad bitės daug medaus prineštų, kad namuose duonos netrūktų ir pan. – elgetos arba vaikai vaišinti pirmuoju tų metų medumi, elgetoms kepama speciali „ubagų“ duona, prieš Kūčias dalijamasi su kaimynais tuo, kas tais metais gerai užderėjo, ir t. t.

Visa ši gausi istorinė ir etnografinė medžiaga (pradedant gyvulių aukojimo apeigomis ir baigiant skerstuvių papročiais) liudija nuolatines valstiečio pastangas gausinti savo gyvulių ūkį – vieną pagrindinių maisto šaltinių. Vadinausi, neturėtų stebinti ir dievybės Valginos, besirūpinančios maistui skirtais gyvuliais, egzistavimas XVI a. pabaigoje.

4. Baubis, Jaučių Baubis, Jaučbaubis

4. 1. Šaltiniai. Pirmasis paminėjo 1666 metais V. Martinijus: „Tepradingsta Perkūnas, Litvanis, Babilas, Gabartai, Gabjaukuras, teprasmegs Baubas, Žemėpatis pats...“ (BRMŠ III, 63). Šiek tiek daugiau žinių apie Baubį (*Baubis*), Jaučbaubį (*Jauczbaubis*), Jaučių baubį (*Jaucziubaubis*) pateikia M. Pretorijus: „Baubis (*Baubis*), arba naminių gyvulių dievas, sergstintis jų gyvulius, tai pat buvo garbinamas jam ką nors paskerdžiant“ (BRMŠ III, 260, 239, 256). Kitur M. Pretorijus Baubį vadina jau tik karvių ir jaučių dievu (BRMŠ III, 304–305).

Tas pats M. Pretorijus išsamiai aprašo karvių šventinimo apeigas, kuriose šaukiamasi dievo Baubio žemyneliaujant ir palabinant: „Kai kuriose vietose senovės prūsai dar tebesilaiko tam tikrų apeigų, kuriomis, kaip jie sako, pašventinamos karvės. Kas nors pirksdamas karvę klausia pardavėją, kaip jis tą karvę kasmet pašventina. Pardavėjas turi sakyti teisybę. Bet vieni šventina vienaip, kiti kitaip. Apskritai nupirkta karvė iš tokio, kuris nėra jos šventinė, ir nešventinama, o paties užsiaugintą gyvulį šventina tada, kai nujunko. Kol veršelis žinda, šeiminkė saugo, kad niekas pieno nelieštų ir neragautų. Kai ateina metas veršelį nujunkyti, šeiminkė iškepa pyrago ir ragaišio, šeiminkas pastato viduryje pirkios apverstą pūrą, ant jo dugno vietoj staltiesės uždeda šieno, o ant šieno deda pyragus. Prieš pradėdant valgyti šeiminkė veršeliui įbruka truputį varškės tarp dantų ir patepa narsus tardama: *Uzauk Sweiks! Pons Dievs te izlaika Sweika tedod man gerro kolyta (iej jautis), te dod man gerras weisles (iej Karwe)*, t. y. Auk sveikas ir žvalus, Dieve, laikyk tave sveiką, Dieve, duok man (jei jautis) gerą kapšelį pinigų. Jei karvė, sako: ‘Dieve, duok man gerą veislę’. Šeiminkas sušaukia

savo vaikus, kai kas ir šeimynykščius, suklaupia priešais pūrą ir meldžiasi už gyvulius, ypač už karvę ir veršelį. Mūsų tėvų laikais jie šaukdavosi Baubio (*Baubis*), t. y. karvių ir jaučių dievo. Kai pasimeldžia, o kaušelis apeina aplinkui, jie susėda valgyti. Valgant neturi būti geriama. Pavalgęs šeiminkas prisipila kaušelį ir, laikydamas jį rankoje, dėkoja Dievui už valgį bei paveda Dievui savo gyvulius; geria žemyneliaudamas ir palabindamas ir užgeria kiekvieną ratu. Kai jau kaušelis apėjęs aplinkui, šeiminkė atsiņša milžtuvę vandens, šlakstosi pati akis bei šlaksto kitiems ir kalba: ‘Tvink mano žala, marga, juoda ir t. t. karve (išvardijamos turimos karvės), kaip aš vandenį laistau, taip tegul liejasi pienas iš karvės tešmens ir trykšta į akis’ ir t. t. O apšlakstytieji sako: ‘Dėkui! Dėkui!’. Ir išsiskirsto kiekvienas prie savo darbo. Kiti savo karves kitaip šventina. Kai karvė apsiveršiuoja, šeiminkė neprileidžia prie jos nieko kito, pamelžia ją pati ir iš pirmojo milžio padaro krekenas (*Krekinus*), t. y. kepa papločius ir pyragus ir verda pirmojo milžio pieną, kad pasidarytų krekenos. Kai jau viskas paruošta, ji stato apvožtą pūrą, deda ant jo krekenas ir kitus valgius, meldžiasi be alaus. Pavalgę ir išgeria, o kai apeina ratą, šeiminkė ima alaus ir šlaksto juo visiems į akis su pirmiau pateiktais žodžiais. O šeimynykščiai, dėl smagumo savo šeiminkams, ima melžtuvę, pilną vandens, ir laistosi tiek, kad visi būna kiaurai peršlapę; tada paprastai apeigos baigiasi” (BRMŠ III, 304–305).

4. 2. Tyrinėjimai. J. Brodovskis ir P. Ruigys teigia, kad Jaučių Baubis (*Jaucziu Baubis*) – piemenų dievas. K. Bogušas Jaučių Baubį laikė Apolono atitikmeniu, o T. Narbutas, sekdamas K. Bogušu, Sutvarą, Svaikstiką ir Jaučių Baubį suliejo į vieną, visus juos laikydamas vienu dienos šviesos, poetų ir gydytojų dievu (Bohusz 1808, 145, Narbutas 1998, 100). H. Uzeneris mano, kad „kiekvienos gyvulių rūšies buvo savas globėjas: galvijų – Baubis...“ (LM I, 426). A. J. Greimas Baubį, Jaučių Baubį gretina su Bubaliu, Baubaušiu, Baubliu ir teigia, kad tai „vandenyse arba balose gyvenantis, tai jaučio, tai jaučiu baubiančio paukščio pavidalo dievaitis, gyvulių bei piemenų globėjas” (Greimas 1990, 135). G. Beresnevičius, atrodo, linkęs Baubį laikyti galvijų dievu, o Jaučių Baubį ar Jaučbaubį – „bandos ar (ir) piemenų” dievu (TLPRŽ, 68, 92). A. Šleicheris pirmasis aptarė nesudėtingą Jaučių Baubio vardo kilmę iš lietuvių *jaučio* ir šio gyvūno leidžiamo garso apibūdinimo veiksmožodžiu *baubti*, o V. Toporovas atkreipė dėmesį, kad šaknyje (*bau-*, *baub-*) glūdi ir *bauginimo* prasmė (LM I, 233). D. Račiūnaitė-Vyčiniene randa sąsajų tarp dūdmaišio garso mėgdžiojimo sutartinėse, muzikos instrumento, velnio (velnio pavadinimai *Bauba*, *Baubutis*, *Maura*, *Jaučio kula* tiesiogiai mena jautį) ir dievo Baubio, Jaučių Baubio (Račiūnaitė-Vyčiniene 2004, 21).

Lyginti Baubį (Jaučių Baubį, Jaučbaubį) su Apolonu galėtume nebent dėl archajiškųjų šio graikų dievo funkcijų, susijusių su žemdirbyste, gyvulių ir piemenų globa, tačiau Baubį laikyti saulės, šviesos dievu tai dar neduoda

jokio pagrindo, nes jautis senųjų indų, graikų, slavų ir kt. mitologijose pirmiausia sietinas su griaustinio dievu, karių globėju (Гамкрелидзе, Иванов 1984, 576–577, 792–793). Juk neatsitiktinai ir Dubnicos kronikoje (1351 m.) aprašytose Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sudarytos taikos sutvirtinimo apeigose buvo aukojamas žalas jautis. L. Davido žiniomis, prūsai juodą jautį jūros pakrantėje ties Rantava aukoja taip pat karo tikslais – kad priešų laivai nepriplauktų prie jų kranto (BRMŠ II, 403, 287–290). Šie ir daugelis kitų rašytiniuose šaltiniuose paminėtų jaučio aukojimo atvejų pirmiausia gal sietini su karių religija ar jos liekanomis, o jei taip, tai su žemesniosios – žemdirbių religijos garbinamu Baubiu nieko bendra gali ir neturėti.

Galima sutikti ir su A. J. Greimo bei D. Račiūnaitės-Vyčinienės pastebėjimais. Visos suminėtos sąsajos ir įdomios, ir įmanomos, tik sudėlioti chronologiškai jas galima būtų kiek kitaip. Baublys, garnių šeimos paukštis, sietinas su dievybe Baubiu (Jaučių Baubiu) dėl savo ypatingo balso (nes *baubia kaip jautis*), todėl galima (su išlygom) teigti Baubi gyvenus vandenyse ar balose.¹¹ Iš čia ir dieviško (Baubio) balso mėgdžiojimas iniciacijų apeigose bei to mėgdžiojimo relikvai sutartinėse. Vėliau, vis labiau įsigalint krikščionybei, Baubis (tiek jaučio, tiek ir jaučiu baubiančio paukščio pavidalu) sudemoninamas. Taip randasi velnio vardai Bauba, Baubutis, Būkas (žr.: Vėlius 1987, 34). Paskutinis Baubio, Jaučių Baubio reliktas Baubaušis (Babaušis, Babaužis) – viso labo tik vaikų baidyklė, šmėkla, baubas (plg. lietuvių javų dievybes ir javų laukuose gyvenančias baidykles, gaudančias ir baudžiančias vaikus; vandenų dievybes ir vandenyje vaikų tykančią maumą ir t. t.).

O grįžtant prie M. Pretorijaus užrašytų karvių šventinimo, veršelių nujunkymo apeigų bei H. Uzenerio pastabos, Baubi (Jaučių Baubi, Jaučbaubi) reikėtų laikyti vienos gyvulių rūšies – galvijų, t. y. jaučių ir karvių globėju.

5. Gota (*Gothio, Gotha*)

5.1. Šaltiniai. Pirmasis pamini M. Pretorijus: „Jam [Baubiui – R. B.] gimininga Gota (*Gotha*) – dauginimosi, ypač naminių gyvulių, deivė, kuriai buvo aukojami pirmieji gyvulių prieaugliai ir suvalgomi su tam tikromis apeigomis” (BRMŠ III, 260).

„Pirmadėlės karvės atsivestą pirmąjį veršiuką tie, kurie nebesilaiko prietarų, atiduoda špitolei, o kiti jį papjauna pagal senovės prūsų apeigas. Taigi prieš pjovimą šeimininkas su žmona ir vaikais susėda prie stalo, pasimelđžia su kaušeliu rankoje žemyneliaudamas ir palabindamas, išgeria, po to pjauna veršiuką Gotui, t. y. sergėtojui, kuris globoja galvijų prieauglį ir avis, tiksliau sakant, jų dievui; tuo nusakoma, kaip avims ir veršiukams paskiriamas dievas ar angelas, kurie turės juos sergėti. Tas dievas turįs neregimų avių ir veršiukų, prie kurių pateks ir ką tik atsivestoji ir papjautoji avis ar veršiukas. Akylai saugoma, kad nė trupučio skerdienos negautų niekas svetimas ar samdytas šeimynykštis. Kraujas kuo stropiausiai suse-

miamas, iš jo verdama sriuba. Mėsa verdama kaip įprasta atsargiai ir suvalgoma su įprastinėmis apeigomis, maldomis, linkėjimais, gėrimu, bet neturi jos gauti niekas svetimas. Kaulai atiduodami šuniui arba sumetami į ugnį. Tą dieną, kai jie šitai daro, niekam nieko neskolina, nes mano, kad drauge su skolinamu daiktu ir sėkmę iš namų išduotų” (BRMŠ III, 305).

5.2. Tyrinėjimai. Gota (kaip ir daugelis kitų XVI a. pab.–XVII a. pr. paminėtų dievybių) iki šiol tyrinėtojų dėmesio beveik nesulaukė. Minėtina tik G. Beresnevičiaus pastaba, kad „dievavardis lietuvių kalboje atitiktams neturi, tačiau latviškai *gotiņa* – ‘karvė’ ” (TLPLŽ, 90).

Dievavardis *Gotha* galėtų būti siejamas ir su lietuvių žodžiu *guotas* ‘banda, būrys, gauja’, kurio pirminė reikšmė, K. Būgos manymu, buvusi ‘karvynas; karvių būrys’ (Būga II, 353). Su banda, būriu reikėtų sieti ir grybo pavadinimą *guotė*, nes, pasak jau minėto K. Būgos, grybai tokiu vardu pavadinti dėl to, kad auga krūvomis, t. y. guotais („guotais augančias budis vadiname guotėmis”). Juolab kad, LKŽ duomenimis, lietuvių *guotė* turi dar dvi reikšmes: ‘karvė’ (plg. *guotena* ‘jauna karvė’) ir ‘netikusi moteris, apsileidėlė’ (LKŽ III, 740–741). Tiesa, A. Sabaliauskas tarsi abejoja, ar *guotė*, *guotena* ir dar *gutė* ‘maloninis karvės pavadinimas’ nėra skoliniai iš latvių kalbos (plg. latvių *guovs* ‘karvė’ bei plačiai vartojamas mažybinės bei kitokias priesaginės formos: *guotiņa*, *guosniņa*, *guostina*, *guovīte*, *guoliņa*, *guošnele* ir pan.) (Sabaliauskas 1968, 132). Tačiau šis žodis (*guotė*) pakankamai paliudytas senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose – randamas J. Bretkūno, M. Daukšos, B. Vileto ir kitų raštuose. „Lietuvių kalbos žodyno” pavyzdžiai taip pat surinkti ne vien iš Latvijos pasienio, bet ir iš Liškiavos bei Veisiejų apylinkių. Visa tai rodytų, kad minėti lietuvių žodžiai veikiau būtų giminiški latviškiesiems, o ne skoliniai. Tą iš dalies patvirtina ir A. R. Niemi’o bei A. Sabaliausko (nepainioti su ką tik minėtu kalbininku A. Sabaliausku!) 1911 metais užrašytos dainos žodžiai:

Šiu namo, guote,
Šiu namo, raguote.
NS 257¹²

Kita vertus, dievavardis *Gotha* (kadangi neaišku, kokio ilgumo šaknies balsį iš tikrųjų atspindi Pretorijaus paliudytoji lytis) gali būti siejamas ir su lietuvių *goti* ‘skubiai eiti’ (plg. *atgoti* ‘skubiai ateiti’, *nugoti* ‘greit nueiti’ bei ‘nudvesti’) (LKŽ III, 4870). Šis jau retas veiksmazodis išliko ir vietų bei vandens telkinių pavadinimuose: *Govartai* (Pėteraitis 1997, 138); *Gotinis* ežeras Utenos rajone, *Gotinė* pieva Švenčionių rajone (Vanagas 1981, 119).

Pirmųjų gyvulių prieauglių aukojimo karvių dievei Gotai tradicija išliko ir XX a. pradžios papročiuose bei tikėjimuose. Šią tradiciją iš dalies perėmė ir krikščionybė. Antai iki pat Pirmojo pasaulinio karo kai kuriose parapijose per Visų Šventųjų šventę būta papročio kunigams duoti dovanų šimtetį veršiuką (LE XVIII, 266). Su tuo greičiausiai

susijęs ir tikėjimas, kad pirmgymio gyvulio nereikia palikti veislei, nes tuomet gyvuliai nesiseks (TŽ IV, 491).

6. Krukis, Kiaulių kriukis

6. 1. Šaltiniai. Krukį pirmas pamini J. Lasickis (1582 m.). Krukis (*Krukis*), jo žodžiais tariant, yra „kiaulių dievas, jį su didžiausiu pamaldumu garbina Budraičiai, t. y. kalviai” (BRMŠ II, 595).

XVII a. lietuvių kiaulių dievą Kiaulių Kriukį (*Kiauli-Kriukej*) mini M. Pretorijus (BRMŠ III, 260).

6. 2. Tyrinėjimai. T. Narbutas *Krukį* pakeitė į *Krugį*, lygino jį su Vulkanu, laikė kalvių dievu ir kildino „iš *kriugos* – kriukio, kablio” (Narbutas 1998, 108). Sekdamas K. Bogušu, kuris Vulkaną tapatino su Jagaubiu, T. Narbutas daro prielaidą, kad „šis dievas buvo žinomas net keliais vardais” (Narbutas 1998, 108; žr. Bohusz 1808, 145). A. J. Greimas išplėtojo T. Narbuto prielaidą ir Krukį laikė kalvių globėju bei tapatino su Teliaveliu (Kalveliu) ir net su Velinu (Greimas 1990, 415–417). Platus žodžių *krukis*, *kriukis* reikšmių spektras bei J. Lasickio užuomina šį dievą buvus garbintą Budraičių – kalvių leido ir G. Beresnevičiui Krukio sąsajas su kalviais laikyti visiškai įtikėtinomis (TLPRŽ, 101).

Krukio (Kiaulių Kriukio) vardas, daugelio tyrinėtojų nuomone (A. Šleicheris, V. Manhartas, T. R. Grinbergeris, A. Briukneris, N. Vėlius ir kt.), gali būti siejamas tiek su kiaulės leidžiamus garsus nusakančiu onomatopėjinės (garsažodinės) kilmės veiksmažodžiu *kriuksėti* (plg. Bičbirį, Musių birbiką, Baubį ir kt.), tiek su daiktavardžiu *kriukis* ‘kiaulės knyslė’.

Regis, nederėtų atsiriboti nė nuo vieno iš paminėtų Krukio (Kiaulių Kriukio) kilmės variantų, tačiau kalbiniai duomenys labiau paremtų antrąjį.

Lietuvių kalbos žodyne užfiksuotos net devynios žodžio *kriukis* reikšmės: 1) ‘riestu galu lazda’; 2) ‘ramentas’; 3) ‘duonkepiui maišyti pagaly, pagaikštis, žarsteklis’; 3) ‘kablys’; 5) ‘riestasis lazdos galas’; 6) ‘kastuvo, šakės kotas (skersai uždėtas pagaliukas)’; 7) ‘kiaulės knyslė’; 8) ‘senas, sulinkęs žmogus’; 9) ‘kas sulinkę’ (LKŽ VI, 646). Aibė šio žodžio artimų lyčių – *krukis*, *kriukė*, *krūkas*, *kriūkas* ir kt. – turi tas pačias arba artimas reikšmes (žr. LKŽ VI, 645–695). Lietuvių žodis *kriukis* yra susijęs su latvių *krukis* ‘ramentas, žarsteklis, kreivas medis’, rusų *крюк* ‘kablys, kobinys, vagis, gembė, durų kengė, ugniagesių kobinys, kelio lankstas, linkis, vingis, alkūnė’ ir kt.¹³ Kitaip tariant, baltų ir slavų kalbose šis žodis pirmiausia reiškė tai, kas gamtoje natūraliai išlinkę, sulinkę, išlenkta ir pan. Būtent šis požymis – išlinkio, lanko, alkūnės – tapo ir daugelio Lietuvos vandenvardžių, pievų, miškelių ir t. t. pavadinimų motyvacija: *Kriukė* – upelis Raseinių raj., *Kriukiai* – pieva Kretingos, Kelmės raj., miškas Klaipėdos raj., *Kriukis* – krūmynai Mažeikių, Skuodo raj. (Vanagas 1981, 166). Pastebėtina, kad visi šie pavadinimai labiausiai paplitę kaip tik Žemai-

tijoje. Panašūs miškų, ganyklų pavadinimai populiarūs ir Latvijoje (Karulis 1992, 428). Atrodo, kad, aptariant dievavardžio *Krukis* etimologiją, neužtenka jį sieti tik su bendriniais žodžiais *kriukis*, *krukis*, žyminčiais kiaulės knyslę. Akcentuotina pirminė jų bendra reikšmė – linkis, vingis, kreivuma. Šis požymis būdingas daugeliui baltų sakralių objektų bei asmenų – kriviui, krivulei, alkui ir t. t. (Balsys 2003, 121, 132–133). Vietovardžiai su šaknimis *Kriv-*, *Kreiv-*, *Alk-* yra patikima nuoroda juos žymint mitinį-sakralinį objektą (Vaitkevičius 2003, 204). Ar nebūtų galima prie jų priskirti ir toponimus su šaknimi *Kriu-*, *Kru-*?

Sunku pasakyti, ar lietuvių kiaulių dievas Kiaulių Kriukis yra paties M. Pretorijaus perdirtas, patikslintas iš J. Lasickio Krukio, ar užrašytas remiantis gyvąja tradicija. Vieni atžvilgiu abu šaltiniai teigia tą patį – Krukis yra kiaulių dievas, todėl pirmiausia gretintinas su kita kiaulių dievybe Kremata. Mėginimai jį padaryti kalvių ar kalvystės dievu vargu ar pamatuoti. J. Lasickio pastabą apie kalvius Budraičius galime laikyti užuomina į vietinių, sritinių ar „akimirksnio” dievybių gausą ir menką paplitimą, t. y. vieni (tarkim, kalviai Budraičiai) galėjo garbinti Krukį, kiti (gal irgi Budraičiai, bet ne kalviai) – Krematą, treči – Priparšį ir t. t.

7. Kremata.

7. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą mini J. Lasickis 1582 metais: „Kremata (*Kremata*) – paršų ir kiaulių dievas, jam taip pat kūrena židinius ir aukoja alų, liedami jį ant kiaulių” (BRMŠ II, 594).

7. 2. Tyrinėjimai. T. Narbutas Krematą perskaito kaip Kremarą ir laiko vyriška dievybe, kuri „ypač globojo kulių ir paršavedes, tinkamus sau ir aukai” (Narbutas 1998, 169). Krematos vardas tyrinėtojų aiškintas gana įvairiai. A. Miežinskis jį siūlė skaityti *kremta*, t. y. *kremtanti* (Mierzyński 1870, 68); V. Manhartas, sekdamas Berkholcu, jį siejo su žodžiais *krinstus*, *kramstus*, *kramtus* ‘ėdrus’ (Mannhardt 1936, 394); V. Jaskevičius Krematą kildino iš *kramė* (tarmiškai *kremė*) ‘galva’ bei *kramti* ‘apšasti, pasidaryti gumbutam’, jo rekonstruojama vardažodžio forma – **kramata* ‘niekinamasis kiaulės pavadinimas’ (Jaskiewicz 1952, 86). Regis, semantiškai labiausiai tiktų vardą kildinti iš veiksmažodžio *krinsti*, *kremsti*. Tokiu atveju *Kremata* būtų nuolat kremtanti, kramtanti, o tai atitinka kiaulės prigimtį.

Ir iš pirmojo šaltinio, ir iš vardo etimologijos aiškiai matyti: Kremata – tai mėsai, pjovimui penimų kiaulių dievybė. J. Lasickio informaciją šiam paršų ir kiaulių dievui kūrenant židinius galime suprasti tik kaip aukų (tų pačių paršų ir kiaulių) deginimą Krematai, siekiant, kad kiaulės gerai veistųsi ir penėtųsi. Dar XX a. pradžioje užrašyta tikėjimų, kad, norint kiaulę nupenėti, reikia į jos lovį įdėti nuodėgulį (Elisonas 1932, Nr. 2363, 2370), o paršams susirgus, reikia juos pabadyti įdegintu žarstekliu (TŽ IV, 491).¹⁴ Tai leidžia spėlioti apie kažkokį atitinkamą paprotį, skirtą kiaulių dievybei.

Senuosiuose šaltiniuose daug duomenų kiaušę ar paršą dažnai aukojus įvairiems dievams – Dievui (?), kad žuvis į pakrantę sugrąžintų: Dirvolirai, Upiniui, žemei, mirusiems protėviams ir pan.¹⁵ Tokio aukojimo pėdsakų iki pat XIX a. pabaigos galima aptikti skerstuvų papročiuose. Iki pat XX a. pabaigos kiaušiena (atskiros kiaušės dalys – galva, kumpis, knyslė, uodega) išliko pagrindiniu daugelio agrarinių bei kalendorinių švenčių (pirmojo arimo, Kalėdų, Užgavėnių, Velykų ir t. t.) patiekalu. Dar pastebėtina, kad aukojamos kiaušės mėsa apeigos dalyvių yra suvalgoma gausiai užgeriant ritualiniu gėrimu – alumi. Tokiame kontekste, matyt, suprastinas ir Lasickio minėtas alaus aukojimas Krematai.

8. Priparšis

8. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą 1582 m. mini J. Lasickis: „Priparšis (*Priparscis*), manoma, augina žindomus paršiukus” (BRMS II, 594).

8. 2. Tyrinėjimai. T. Narbutas mano, kad Priparšis yra Kremaros parankinis, laiko jį dievaičiu, globojančiu tik paršelių veisimą ir auginimą (Narbutas 1998, 169). Jam pritarė I. J. Kraševskis, A. Šleicheris, H. Uzeneris. A. Šleicheris pirmasis aptarė ir nesudėtingą Priparšio vardo darybą iš „pri- ir paršas” (LM I, 234). G. Beresnevičiaus nuomone, vardas *Priparšis* „kildintinas iš *prieparšis* – ‘paršelių vada’” (TLPRŽ, p. 145). Tačiau LKŽ duomenimis, *prieparšis* – tai arba prastesnis paršas, arba paskutinis kiaušės atvestas paršiukas (LKŽ X, 665).

Žodis *paršas*, iš kurio, kaip labai teisingai pastebėjo A. Šleicheris, padarytas *Priparšis*, gali būti suprantamas dvejopai: a) meitėlis, kastruotas kuily (meitėliai gerai ir greitai penisi, todėl jie auginami mėšai); b) paršelis (kiaulių jauniklis) (LKŽ IX, 430), tačiau žodžio etimologija rodytų, kad būtent antroji reikšmė yra senesnė. E. Benveniste lietuvių *paršas* ir visus jo giminaičius sieja su sanskrito *prśnis* ‘dėmėtas, margas’. Semantiškai ši etimologija gana pagrįsta, nes laukinės kiaušės paršiukų oda iki šešių mėnesių esti išmarginta juodais ir gelsvais išilginiais ruoželiais (Sabalaiškas 1994, 251). Šerno jauniklį lietuviai taip pat vadina paršeliu. Antai F. Kuršaičio žodyne šerniukas vadinamas „mediniu paršeliu” (Kurschat 1870, 470).

Žindomus paršiukus globojančios dievybės buvimą galėtų patvirtinti ir daugybė tikėjimų bei burtų, išlikusių iki pat XX a. pradžios, kuriais atsivestus paršiukus stengiamasi apsaugoti nuo nužiūrėjimo, kad paršavedė nenugultų ir t. t.: *Kai kiaušė atsiveda paršus, šeimininkė per kvartūką pakramto uodegas, kad niekas nenudivyvtų* (LKŽ IX, 430); *Jei nori, kad paršiukai gerai penėtųsi, reikia juos paliuobti trupiniais iš elgetos maišo; Jei paršų nesiseka auginti, reikia gyvą kiaušę apsvilinti; Jei paršų nesiseka auginti, reikia raudoną akmenį (granitą) sudeginti, pasidariusį žvyrą išvirinti ir tuo vandeniu paršus plauti* (Elisonas 1932, Nr. 2398, 2407).

Kiaulininkystės svarbą liudija ir gausūs vietovardžiai bei vandenvardžiai su šaknimi *parš-*: *Paršapilė* (XIV a. pabaigos kryžiuočių žygių aprašuose pilis vadinama *Parzepil*, *Parsepil*, *Parssepil*, *Parsen*), *Paršežeris*, *Paršupis*, *Paršupys*, *Paršabalė*, *Paršpelkė*, *Paršiai*, *Paršiškiai*, *Paršiukai*, *Parškaimiai*, *Parškepiai* (LE XXII, 34–35; Pėteraitis 1997, 287; Vanagas 1981, 246).

Su krikščionyste kiaušių globą perėmė šv. Antanas, kuris liaudies tikėjimuose saugo namus nuo ugnies, maro, naminių gyvulių ligų, globoja kiaušių piemenis, mėsininkus ir t. t.¹⁶ Per šv. Antano šventę birželio mėnesį būta tradicijos rengti turgus, kurių metu pardavinėti paršeliai. Iš šv. Antano bus atsiradęs ir latvių kiaušių globėjas *Tenis* (*Tenis*), *Tunis* (*Tunais*).

Vargu, ar krikščioniškasis globėjas galėjo atsirasti ten, kur iki tol nieko nebuvo. Labiau tikėtina, kad šv. Antanas pakeitė užmarštin nuceinančias senąsias kiaušių ir paršelių dievybes – Priparšį, Krematą, Krukį.

9. Chaurirari

9. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą paminėtas M. Strijkovskio 1592 metais: „Chaurirari, žirgų dievas; tam aukodavo gaidžius, augalotus, stiprius, įvairių spalvų, kad ir žirgai veistų tokie, o kai jį maldaudavo taikos, kad priešai nepultų (nes jį laikė ir karo dievu), kaip graikai ir romėnai Marsą, tai užpečky ant balnų sėdėdami, jam meldėsi ir aukas aukojo” (BRMS II, 546).

9. 2. Tyrinėjimai. D. Poška vardą *Chaurirari* kiek sulietuvina ir perskaito *Szaurirar*, t. y. Šauriraris, jis esąs Raitininkas (*Raytiniks*) (LM I, 41). S. Stanevičius manė, kad tai – tiesiog „sugadintas žodis”, todėl „palikdami lietuvių mitologijoje arklių dievą, kurį lietuviai ir žemaičiai galėjo turėti, jo vardą *Chaurirari* turime atmesti” (LM I, 95). S. Stanevičiui antrina V. Manhartas, tardamas, kad „*Chaurirari* yra visiškai sudarkytas vardas”, nors čia pat bando jį perskaityti kaip *karorius* ‘kariauninkas’, kuris, V. Manharto manymu, galėtų būti „padarytas iš žodžio *karas* su priesaga *-orius*” (LM I, 280). Į *Chaurirari* sugretinimą su Marsu yra atkreipęs dėmesį A. J. Greimas, atsargiai mėginamas *Chaurirari* įsivaizduoti kaip žirgo ar eržilo pavidalu pasirodantį patį Velnią / Veliną (Greimas 1990, 417–418). O štai G. Beresnevičius pateikia net kelis galimus *Chaurirari* vardo aiškinimo variantus, siedamas su prūsų **kargis* ‘kariuomenė’, *karyago* ‘karo žygis’, *caryawoytis* ‘karinė apžiūra, paradas’, *kaywe* ‘kumelė’ bei lietuvių *kėvė* ‘prastas arklys, kuinas’ ir *kaimenė* ‘galvijų banda’ (TLPRŽ, 75).

V. N. Toporovas, paskyręs teonimo *Chaurirari* etimologijai visą straipsnį, pastebi, kad daugelį tyrinėtojų, mėginusių paaiškinti šio dievavardžio kilmę, bus suklaidinusi M. Strijkovskio pastaba jį esant dar ir karo dievą. Pats V. Toporovas *Chaurirari* pirmiausia laiko žirgų dievu, kurio vardas **Kaur-aris* galėtų būti sudarytas arba iš lietuvių *kauras* ‘pelėšiai, pelėti; plaukai, gaurai’ (plg. *kaurėti*) su priesaga *-ar-is* (kaip *keim-arys*), arba iš to pat pirmojo dėmens ir

rekonstruojamo lie. **arys* ‘greitas, jojimui skirtas arklys’ (plg. r. *opb* ir lie. *ar-kl-ys*) (Топоров 2000, 174–175).

Abu V. Toporovo siūlomi aiškinimai gana įtikinami ir semantikos požiūriu. Žodį *kauras*, *kaurai*, kuris reiškia ir patiesalą, kilimą (šia reikšme tai – skolinys), ir – pirmiausia – gyvulio plauką, gaurus, randame jau K. Sirvydo žodyno pirmajame leidime (iki 1620 m.) (SKSŽ 57, 60, 115; LKŽ V, 441), o gauruotumas, plaukuotumas lietuvių mitinėje pasaulėžiūroje kaip tik ir siejamas su įvairiopu vaisingumu.¹⁷

Taigi tiek iš pirminio šaltinio, tiek iš *Chaurirari*’o kaip **Kaurario* vardo aiškinimo matyti, kad tai – žirgų dievas. Kitaip tariant, J. Lasickio Ratainyčia (žr. toliau) būtų darbinių, kinkomų arklių deivė, o Kauraris – karo reikmės, karo žygiams auginamų ir treniruojamų žirgų dievas. Todėl ir aukos karo žirgų dievui turi būti rinktinės – augaloti, stiprūs, įvairių spalvų gaidžiai, nes tokių pat norima turėti ir žirgų.

Gaidžio aukojimas lieka pagrindiniu arklių šventinimo, kurio aprašą XVII a. pabaigoje mums pateikia M. Pretorijus, elementu: „Artinantis Kalėdoms, kai jau arkliai uždaryti tvarte, šeimininkas kasmet kelia šventę ir stato tokį alų kaip daryta sambarių šventei [...]. Tada jis nusižiūri gaidį (tasai negali būti raudonas), užmušti jį turi pats su lazda (ne kas nors svetimas). [Iš pradžių] išleidžia jį puodelį truputėlį alaus ir išlieja jį Žemynėlei ant žemės, paskui prisileidžia pilną puodelį. Jis ima puodelį į rankas, atsiklaupia ir su deramais dėkojimais meldžia Dievą, kad jį ir jo gyvulius, ypač arklius, gerai užlaikytų, kad teiktųsi ir toliau laiminti jų pašarą ir sergėti nuo visokių nelaimingų atsitikimų tvarte, kelionėje, prie darbo, nuo vilkų ir t. t. Jis šaukiasi šv. Jurgio, kad teiktųsi būti smagus ir gėrėtusi jo gyvuliais, o savo šunims neduotų galios kenkti jo gyvuliams ir t. t. ‘Dabar dovanoju tau šitą gaidį, kurį tavo garbei užmušu, pažvelk maloningai ir laimink mano gyvulius’ [...]. Po sukalbėtos maldos jis nugaria pusę puodelio, tada klūpodamas lazda užmuša jį trobą atsineštą gaidį [...]. Šeimininkas pats nupliko gaidį; šį darbą gali atlikti sūnus arba tame pačiame ūkyje gyvenantis brolis, tik nė viena moteriškė negali gaidžio liesti, sūdyti ar ragauti. Kai išdarinėta ir nupėštą gaidį užkaičia virti, tada pats (arba sūnus ar brolis) atneša pūrą, pastato apverstą viduryje trobos, deda ant jo pakinktus ir apynasrius, truputį šieno, greta duonos ir išvirtą gaidieną [...] čia valgo tikrai vyrai [...]. Šeimininkas rūpestingai saugo likučius, kad nieko nepaimtų kas nors svetimas ar moteriškė, paskui jis suvalgo, kas likę. Kojas ir kaulus užkasa tvarte. Užkasdamas kalba: ‘Iš tų kojų ir kaulų bus man ateityje gerų kumeliukų’ ” (BRMŠ III, 305–306). Panašiai, M. Pretorijaus teigimu, švenčiama ir ta diena, kai kumelė atsiveda pirmąjį kumeliuką (užmušamas ir suvalgomas gaidys).

Kaip matome, M. Pretorijaus aprašytas aukotojas jau nebežino ir nebemini senųjų dievų, globojusių žirgus, arklius ar kumeles su kumeliukais, ir kreipiasi į krikščioniškąjį¹⁸ Dievą bei šventą Jurgį – visų gyvulių globėją, tačiau pagrindiniai aukojimo apeigos elementai beveik visiškai su-

tampa su M. Strijkovskio informacija: apeigose dalyvauja tik vyrai, aukojami gaidžiai (gaidys), naudojamos žirgo / arklio pakinktų detalės (paties žirgo / arklio metonimija) – balnas, pakinktai, apynasris. Dar lieka užpečkis, už kurio sėdėdami, pasak M. Strijkovskio, aukas aukėjo (beje, ten pat, t. y. užpečkyje, aukojama ir Bubilui, žr.: Balsys 2004, 38–41). XVI a. gyvenamieji trobesiai smarkiai skyrėsi nuo XIX ar XX a. pradžios tos pačios paskirties pastatų. Antai seniausias lietuvių antžeminis gyvenamasis trobesys, „numas“, buvo rentininės konstrukcijos, be lubų ir su atvira ugniviete vidur erdvios patalpos, kurioje buvo gaminamas maistas, dirbama ir miegama.¹⁹ Pradėjus mūryti (drėbti, lieti) krosnis, jų vieta visada buvo gyvenamojo namo kertėje „prie įeinamų į gryčią durų“ (Kriausa 1942, 25). Taigi M. Strijkovskio „užpečkis“ ne kas kita, kaip vieta aplink židinį, kurį M. Pretorijaus laikais jau pakeitė viduryje trobos pastatytas pūras.²⁰

10. Ratainyčia

10. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą 1582 metais mini J. Lasickis: „Ratainyčia (*Ratainicza*) laikomas arklių dievu” (BRMŠ II, 594).

10. 2. Tyrinėjimai. Tiek pats J. Lasickis, tiek T. Narbutas, J. Basanavičius bei kai kurie kiti tyrinėtojai Ratainyčią laikė moteriška dievybe, o J. I. Kraševskis ją pavertė vyrišku dievu Ratainyčiu ir kildino jį iš žodžio *ratai* ‘vežimas’ (LM I, 521, 208). T. Narbutas Ratainyčią lygina su keltų arklių bei raitelių globėja Epona, vaizduota sėdinčia šonu ant žirgo, ir teigia, kad tai – „deivė, globojanti jojamuosius arklius” (Narbutas 1998, 146). G. Beresnevičius daro prielaidą, kad tai – vežiman kinkomų arklių dievybė ar apskritai pakinkytą arklių, kinkinių prižiūrinti dievybė (TLPRŽ, 162).

Lietuvių kalbos žodyno duomenimis, *ratainyčia* – tai ratinė, patalpa vežimams, rogėms ir kitiems panašiams dalykams (pakinktams, padargams) laikyti. S. Daukantas rašo: „Rūmė tarp trijų kūtės sienų ir tų durų vadinos tarpikiu, arba ratainyčia, kurioje ratai, važiai ir rogės laikomos buvo”. Vadinas, J. Lasickio minimą deivę galėtume sieti tiek su arkliais, ratais, pakinktais, tiek ir su patalpa – ratainyčia, jos tikėtina buveine.

Vieta ratainyčiai (ratinei) būdavo parenkama klėties, tvarto, daržinės ar klojimo gale. Dar iki XX a. pradžios tikėta, kad kaip tik čia (ypač tamsiu paros metu) pasirodo ir veikia įvairios mitinės lietuvių sakmių būtybės.

Arklys lietuvių buvo laikomas toteminiu gyvūnu, galinčiu ne tik bausti (žr. Kerbelytė, 2002, 188–190), bet ir apsaugoti, gausinti materialines gėrybes: arklio galva arba kaukolė lietuvių ir kitų tautų papročiuose buvo naudojama apsaugai nuo ligų, iškelta ant mieto bityne arklio kaukolė turėjo užtikrinti našų bičių darbą, sodyboje – apsaugoti viščiukus nuo vanago, Velykų rytą kartu su kitais simbolišiais naudojama nugalint velnią,²¹ lietuvių sakmėse negyvas arklys ar kumelė baudžia nusižengusius papročiams ir t. t.

(Balys 1993, 182; Kerbelytė 1994, 27–32; Kerbelytė 1997, 6–67). Tokią pat prasmę lietuvių pasaulėžiūroje turi ir kiti su žirgu / arkliu susiję daiktai – tekiniai (ratai), kamanos, pakinktai, pasaga ir t. t. Tai patvirtina ir rašytiniai šaltiniai, papročiai, tikėjimai, tautosaka. Antai Vilniaus kolegijos jėzuitų 1604 metų ataskaitoje rašoma: „Kitoje vietoje buvo suardyti lararijai,²² pašalintos tekinių krūvos sandėliuose, neva apsaugančios nuo vagysčių, o vietoj jų pastatyti kryžiai [...]. Vežimų tekinius sudeda pačioje svirnų pakraigėje, kad piktosios dvasios vogčiomis neperneštų derliaus į kaimynų svirnus. Daugelyje vietų Tėvas tuos tekinius nuvertė ir jų vietoje pastatė kryžius” (BRMŠ II, 631–632). Apie tikėjimą rato (tekinio), rato stebulės magine galia žinių randame iki pat XX a. pradžios. Vežimo ratais užritinamos klėtis, kurioje per vestuves suguldomi jaunieji, durys; viščiukus pirmąkart leidžiant laukan, reikia juos leisti per rato stebulę, kad vanagai neišnešiotų, o tą ratą ant ilgos šatos iškelti (Valančius 1965, 161; Balys 1993, 180–181). Tą patį (apsauga, gėrybių gausinimas) galima pasakyti ir apie pasagą, kamanas, pakinktus: viščiukus reikia per pavalkus į šiaurės pusę už galvelės išvedžioti; apynasriu arba pakinktais Joninių rytą braukiama rasa, kad karvės daugiau pieno duotų; radus pasagą, reikia ją ant slenkščio arba virš durų (vartų) prikalti, tai laimingas būsi ir t. t. (Balys 1993, 180–181; Kerbelytė 1997, 61–74).

11. Kurvaitis Ėraitis

11. 1. Šaltiniai. Pirmą sykį paminėtas J. Lasickio 1582 metais: „Kurvaitis²³ Ėraitis (*Kurwaiczin Eraiczin*) yra ėriukų dievas,²⁴ Gardunytis (*Gardunithis*) – tik ką atsivestų ėriukų saugotojas” (BRMŠ II, 594). Greičiausiai iš J. Lasickio imtą informaciją savaip perteikia M. Pretorijus, padalydamas minėtą dievybę į dvi atskiras ir teigdamas, kad: „Karvaitis (*Karwaitis*) – veršiukų dievas. Ėraitis (*Ėratinis*) – ėriukų dievas”. Dar priduriama, kad tų dievų „yra ir dar daugiau, tačiau jiems nerengiamos specialios šventės, nors kai kas jų dar šaukiasi, jei ne kaip dievų, tai kaip angelų arba šventųjų” (BRMŠ III, 261).

11. 2. Tyrinėjimai. Įdomių *Kurvaičio Ėraičio* interpretacijų pateikė romantizmo paveikti XIX a. lietuvių mitologijos tyrinėtojai. Antai T. Narbutas *Kurvaičius Ėraičius* (kaip matome, jau ne vienas, o daug) laikė sodų dievaičiais, sodų ir vaisių sargais, kurie gąsdindavę į sodą įlindusius vaikus ir užpuldavę merginas (Narbutas 1998, 169). Galbūt tokiai prielaidai T. Narbutą pastūmėjo J. Lasickio užrašymas *Kurwaiczin Eraiczin*. Išeitų, kad pirmasis žodis perskaitytas, anot G. Beresnevičiaus, paraidžiui (TLPRŽ, 86) ir siejamas su paleistuvėmis. T. Narbutas, kaip tikras romantizmo atstovas, savo samprotavimams paremti ieškojo atitiktoms antikinėse mitologijose. Kaip tik toks graikų mitologijoje būtų Priapas – vaisingumo jėgų dievybė, geraširdis laukų dievukas, sodų sargas, kuris rūpinasi šaltinių skaidrumu ir teisingu žemės matavimu; globoja prostitutes, ištvirkėlius ir t. t. Be gėlių vainikų ir girliandų, daržovių, vaisių, me-

daus, pupų ir vyno, Priapui dar aukodavo veršiukų, ožiukų, ėriukų, paršelių, balandžių ir žuvų kraują, kuriuo apšlakstydavo jo statulas.²⁵ Iš dalies T. Narbuto interpretaciją pakartojo J. I. Kraševskis, teigdamas, kad „Sodus saugojo ir juose gyveno Karvaičių (*Kurwajczyn*) dievas ir Eraičių (*Erajczyn*) dievas” (LM I, 209). Kita vertus, J. I. Kraševskis, atrodo, bus neskaitęs J. Lasickio veikalą, nes būtent jį kaltina neteisingai perskaičius žodį *Eraiczin* ir pagrįstai siūlo sieti šį dievavardį su žodžiais *ėris*, *ėriukas*.

Nuo ne visiškai pamatuotų interpretacijų, atrodo, vertėtų grįžti prie pirminio šaltinio, kuris aiškiai teigia, kad Kurvaitis Ėraitis (*Kurwaiczin Eraiczin*) yra „ėriukų dievas”. Aki vaizdu, kad *Ėraitis*, ar *Ėratinis*, siejasi su lietuvių *ėras*, *ėrytis*, *ėriukas*, *ėraitis*. Beje, pastaroji forma (*ėraitis*), LKŽ duomenimis, populiariausia kaip tik Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje (LKŽ II, 1138). Lieka išsiaiškinti Kurvaičio (*Kurwaiczin*) ryšį su avimis (ėriukais). Pagrįstai kyla abejonių, ar teisūs buvo M. Pretorijus ir juo sekę vėlesni tyrinėtojai, *Kurwaiczin* siejė su karvių ir veršiukų globa. Regis, minėtą teonimą turėtume sieti su prūsų *curwis* ‘jautis’. Šio žodžio giminaičiai yra lietuvių *karvė*, rusų *korova*, lenkų *krowa* ‘karvė’, lotynų *cervus* ‘briedis’, *cornu* ‘ragas’, graikų *keras* ‘raguotas (gyvulys)’ ir kt. Visų čia paminėtų žodžių pirminė reikšmė bus buvusi ‘raguotas (gyvulys)’ (Mažiulis 1993, 318–319; Fraenkel 1962–1965, 225; Sabaliauskas 1994, 146). Taigi J. Lasickio užrašytą *Kurwaiczin Eraiczin* turėtume skaityti *Kurvaitis Ėraitis* ir suprasti, kad tai – ėriukų, raguotųjų (matyt, būsimų avinų) globėjai.²⁶ Suprantamesnis, logiškesnis tada atrodo ir abiejų J. Lasickio minimų dievybių, globojančių ėriukus, – Kurvaičio Ėraičio (*Kurwaiczin Eraiczin*) ir Gardunytio (*Gardunithis*) – išvardijimas greta.

12. Gardunytis

Gardunytio vardas sietinas su bendriniais žodžiais *gardas*, *gardanas*, kuriems reikšmė artimi *gurbas* ar *kurbas*²⁷ – atitverta tvarto dalis, kurioje skyrium nuo stambiųjų galvijų (karvių ir jaučių) buvo laikomi ir smulkesnieji gyvuliai bei jų atsivesti jaunikliai. Sunku nustatyti, kuris šių dievavardžių galėtų būti senesnis, tačiau, skaitant 1562 metų J. Laskausko įrašą Varšuvos valsčiaus inventoriuje, krinta į akis nurodymas statyti gyvuliams aptvarus, taigi gardus (LIŠ 1955, 179). Vadinasi, tai – naujovė. Vadinasi, Gardunytio, kaip dievo globėjo, atsiradimas sutampa su J. Lasickio aprašomuoju laikotarpiu. Daugmaž aiškus ir galimas Gardunytio paplitimo arealas. Mat *gardai*, *gardanai* pradžioje buvo žinomi tik dalyje Lietuvos teritorijos – rytinėje Žemaitijos dalyje, o šiaurėje – iki Latvijos sienos (Merkiene 1989, 177).

Gali kilti klausimas, kodėl ėriukus (avis) globoja tiek daug dievybių – net trys. Matyt, todėl, kad avys XVI–XVII a. valstiečių ūkyje užėmė svarbią vietą – buvo auginamos vilnai, kailiams ir mėsai, vadinasi, ir maitino, ir rengė. XVI a. Lietuvos dvaruose avys su prieaugliu sudarė apie 29 proc. visų gyvulių. Jų skaičius prilygo karvių skaičiui ar

net jį viršijo (Merkienė 1989, 81).²⁸ Neatsitiktinai 1605 metų Vilniaus kolegijos jėzuitų ataskaitoje randame paliudyta, kad „kaimiečiai, tarp kitų prietarų, dvylika dienų po Viešpaties gimimo vakarais švenčia. Tada jie nieko nedirba, kad turėtų, kaip sako, šventą poilsį. Šituo poilsiu jie nori išprašyti iš Dievo avims sveikatos, kad tos neatsivestų išsigimusių, bjaurių ėriukų. Mano, kad tiems, kurie to poilsio nepaisys, ėriukai gims be galvos arba be kojų” (BRMŠ II, 632).²⁹ To meto avininkystės reikšmingumą liudija ir tai, kad XVI a. duoklė dar buvo mokama aviniais; apie kur kas ankstesnius laikus kalba atitinkamų hidronimų gausa (*Avikinis, Avinykas, Avinuotas, Avinupis, Aviniškė, Avinėlis* ir t. t.); taip pat įrankių, buities detalių ar žaidimų lietuviški pavadinimai (*avinas* – ir dviejų traukiamas oblius, ir prietaisas vandeniui kelti, ir sienojas arba taranas sienoms griauti, pagaliau ir kortų žaidimas, ir kt.); daugybė įvairių žanrų tautosakos (ypač smulkiosios) tekstų ir t. t., ir t. t. (žr. Vanagas 1981, 54; Savukynas 1960, 299; LKŽ I, 527). Net sapnuoti avis, avinus (ypač – daug avių), kaip teigiama lietuviškuose sapninukuose, yra gerai – tai pranašauja didelį turtą (SLS 1999, 30; SK 1997, 34).

Beje, J. Lasickio teigimu, krikščionys, kurie buvo nepatenkinti vieninteliu visagaliu Dievu, „pamėgdžiodami stabmeldžius”, susigalvojo sau ir kitų pagalbininkų. Avimis tad rūpinęsis šventasis Vendelinus ar Vandelinus (*Vendelinus*) (BRMŠ II, 598). Į šią J. Lasickio pastabą verta būtų atkreipti dėmesį, nes panaši tendencija (senąją dievybę keičia krikščioniškas šventasis) keičiantis religijai būdinga. Kita vertus, kyla abejonių, ar šv. Vendelinus tikrai Lietuvoje garbintas. Bent jau M. Valančius nei „Žyvatose šventųjų”, rašytose 1854 metais Varniuose, nei „Gyvenimuose šventųjų Dievo” (žr.: Valančius 2003) tokio šventojo nemini.

13. *Pesseias*

13. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą minimas J. Lasickio: „*Pesseias* tarp tik ką atsivesto įvairių rūšių prieaugio už židinio slepiasi” (BRMŠ II, 595).

13. 2. Tyrinėjimai. T. Narbutas, niekaip nemotyvuodamas, jį perdirbo į *Peskia*. Kartu su Numėju jiedu esą sventingumo dievybės (Narbutas 1998, 165). H. Uzeneris šią dievybę vadina Perėju (perėtoju) ir kildina iš veiksmoždžio *perėti* (LM I, 426). V. Jackevičius – Piešėja, iš *piešti* ‘juodinti anglimis arba suodžiais’ (Jackiewicz 1952, 93). V. Manhartas rašo *Peczėjas* ir vardą sieja su slaviškos kilmės krosnies pavadinimu *pečius* (Mannhardt 1936, 377). A. J. Greimas mano, kad tai – antracilė namų dievybė, kurios vardas gali būti perskaitomas dvejopai: 1) *Piešėjas* ‘kurstytojas’ (plg. *papiešti* ‘kiršinti, gundyti’, *papiešėjas* ‘kurstytojas, gundytojas’; 2) *Pešėjas* ‘kas peša (vilnas arba plunksnas)’ (Greimas 2005, 624). G. Beresnevičius, primindamas, kad tai – vis dėlto prieaugliu besirūpinantis dievas, taip pat siūlo dvi galimas jo vardo kilmės prielaidas: iš *pestinti* ‘rūpestingai auginti, ypač gerai prižiūrėti’ arba iš *pisti* ‘coire’ (TLPRŽ, 136).

Mažiausiai tikėtinas šio teonimo kildinimas iš slavizmo *pečius*, nes pats šis skolinys į lietuvių kalbą galėjo atkelti tik apie XVIII–XIX a., kai Lietuvoje vietoj atviro ugniakuro pradėtos mūryti, drėbti krosnys. XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose minimų ugnies (su ugnimi, krosnimi, užkrosniu susijusių) dievybių vardai mena lietuvių žodžius *pelenas, gaubti, jauja* ir pan. (Užpelenė, Pelengabija, Gabija, Gabjauja). Beje, ir J. Lasickis rašo, jog *Pesseias* slepiasi „už židinio”, t. y. už ugniakuro, ugniavietės, o ne už „pečiaus” (krosnies).

Semantika leistų teonimą *Pesseias* sieti dar ir su lietuvių *pešlas* ‘penima kiaulė’, ‘penimas gyvulys ar paukštis’, ‘pašaras, ėdalas’ (LKŽ IX, 869), ir (bent iš dalies) su lietuvių *pesti* (*penta, peto*) ‘vargti, ilsti’ (LKŽ IX, 870). Šiaip ar taip, visi šie aiškinimai įmanomi tik tuo atveju, jei J. Lasickis arba jo pagalbininkai dievavardį nugirdo ir užrašė vienu ar kitu atžvilgiu klaidingai.

14. Šventpaukštinis (*Swieczpuńscynis*)

14. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą 1582 m. mini M. Strijkovskis: „*Swieczpuńscynis* – dievas, kurio žinioje buvo vištos, žąsys, antys ir visi kiti paukščiai, tiek naminiai, tiek laukiniai; tam aukų neaukodavo, sakydavo, kad tai esąs lakiojantis dievas” (BRMŠ III, 513, 547).

14. 2. Tyrinėjimai. T. Narbutas mano, kad *Swieczpuńscynis* yra „rašybos ar spaudos riktas” ir siūlo jį atstatyti kaip Paukštini, nes „latviai jį vadino Puszkehtis” (Narbutas 1998, 171).³⁰ S. Stanevičius teigia, kad „*Swieczpuńscynis* nepanašus į jokią lietuvišką žodį. Stenderio latvių kalbos žodyne randama, kad gandraus latviškai vadinasi *swehts putninsch*³¹ – šventas paukštis. Imdami mažiškinę žodžio *putns* formą, turėsime *swehts putninsch* – šventas paukštelis. Taigi aiškus dalykas, kad Strijkovskio barbarizmas *Swieczpuńscynis* kilęs iš latvių kalbos žodžių *swehts putns* arba *swehts putninsch*. Bet reikia manyti, kad Latvijoje, Lietuvoje ir Žemaičiuose gandraus buvo tik šventas paukštis, kaip Ibis Egipte, bet ne paukščių dievas” (LMI, 97). J. I. Kraševskis mano, kad „įvairius naminius ir laukinius paukščius saugojo ir valdė *Swiecz Pauksztynis* (*Puczkehtis*, iš žodžio *pauksztis*) ir *Szejbrato*,³² ypač globojęs laukinius paukščius, vištas, žąsis, balandžius ir povus” (LMI, 208). V. Manhartas ir N. Vėlius *Swieczpuńscyni* laikė išvis nesuprantamu žodžiu (LM I, 281, 11). H. Uzeneris (kaip ir S. Stanevičius) jį siūlė skaityti kaip *szvents pauksztinis dievas* (Uzener 1896, 102), o A. Briukneris čia išvelgia sudurtinį žodį *svečpaustinis* – iš *svečias* ir *pausti* (Brückner 1886, 189).³³ G. Beresnevičius pastarąjį aiškinimą laiko pritemptu (TLPRŽ, 177–178).

S. Stanevičiaus ir H. Uzenerio pasiūlyta *Swieczpuńscynio* etimologija (šventas paukštis) atrodo įtikinamiausia, nors abejonių kelia jo siejimas su gandrau. Gandraus iš tikrųjų ir latvių, ir lietuvių laikomas šventu paukščiu – šeimos santarvės, vaisingumo, palaimos simboliu. Tačiau M. Strijkovskis aiškiai sako, kad *Swieczpuńscynis* esąs visokių paukščių dievas. Vargu, ar gandrą galime laikyti visų paukščių

dievu. Tiesa, pavasarį gandrai parnešas po sparnu (ant uodegos) kielę, taip pat sakoma, kad *kur busilas kieme turi lizdą (medy ar ant stogo), ten gyvuliai ir paukščiai veisis* arba *kur busilo lizdas kieme, ten vištos nesitirės*, tačiau tokių tikėjimų vargiai užtenka minėtai hipotezei paremti.

Swieczpuńscynio kilmės klausimas tad, regis, tebelaukia sprendimo. Pirmąjį dėmenį *swiecz* galima perskaityti ir kaip *svietas*, t. y. pasaulis, visa žemė. Šis slavizmas M. Strijkovskio raštuose nestebintų, nes jis išvis menkai temokėjo lietuviškai. O dėmuo *puncsynis* dar galėtų būtų sietinas kad ir su veiksmažodžiu *puncinti* ‘eiti, tipenti’.³⁴ Kitaip tariant, *Swieczpuńscynis* būtų ‘po pasaulį, po visą žemę tipenantis, keliaujantis, skraidantis’ dievas. Tai daugmaž atitiktų M. Strijkovskio pateiktą jo apibūdinimą – „lakiojantis dievas”. Be to, antrasis *Swieczpuńscynio* dėmuo dar galėtų būti siejamas su lietuvių *pūnė* ‘trobesys gyvuliams laikyti; klijimo užgardis pelams supilti; diendaržis, laidaras; būda, palapinė, ola, urvas, landa; kiaušinio tuštuma’ (LKŽ X, p. 916).³⁵ Tada *Swieczpuńscynį* turėtume suprasti kaip „svieto diendaržį, svieto laidarą” ar pan. Panašiai lietuvių frazeologijoje vadinama pavasarį sužėlusi ganykla (pieva, laukas) – *atidarė Dievas savo daržinę*. Iš M. Strijkovskio apibūdinimo ir etimologijos matyti, kad *Swieczpuńscynis* veikia ne uždaroje patalpoje (kūtelėje, tvarte), bet ore, lauke, kieme. Gal dėl to tikėjimuose itin svarbiu laikomas paukščių (ypač jaunu, šiųmetinių) išleidimas (taip jie pavedami *Swieczpuńscyniui*): *Kai pirmą kartą išneša jaunos žąsiukas į orą ir juos neparūko kiaušinio kevalais, tai juos išnešios varnos ar kiti paukščiai* (LKŽ X, 206); „Norėdami apsaugoti naminius paukščius (žąsiukas, ančiukas, viščiukas) nuo vanago ir varnų, pirmąkart išleidžiant į lauką juos irgi pataria pasmilkyti. Tam reikalui vartojama: a) kiaušinių lukštus, iš kurių tie paukštyčiai išsiperėjo; b) varnų plunksnas; c) paraką; d) verbą”. Dar patariama juos sudėti į krepšį ir pakabinti palubėje, sudėti į rėtį ir iš apačios pasmilkyti, perkišti per tam tikrą angą – vyriškų kelnų blauzdą, sijoną, marškinių užantį, per rato stebulę, pašlakstyti šventu vandeniui ir t. t. (Balys 1993, 179–182).

Sunku pasakyti, ar su visokių paukščių – tiek naminių, tiek laukinių – dievu sietusi M. Pretorijaus minimi Lektunys arba Paukštučiai: „Lektunys (*Lekuttones*) yra tie, kurie stebėdavo paukščių klyksmą ir skrydį ir iš to galėdavo pranašauti būsimus ir neaiškius dalykus; tokių, galinčių išpranašauti iš paukščių būrio, skrydžio ir klyksmo ne tik orų pasikeitimus, bet ir tai, ar bus laiminga, ar nelaiminga kelionė, teismo reikalai ir kiti dalykai, dar daug yra prie žemaičių sienos. Šiaip jie dar vadinami Paukštučiais (*Paukštucieji*)” (BRMŠ III, 272). Toliau M. Pretorijus aprašo vieno Lektunio atliktas apeigas: „...vienas senas skalvis papasakojo, kaip tokį paukščių aiškintoją pasikvietęs vienas žemaičių bajoras, kuriam jis iš paukščių klyksmo arba skrydžio turėjęs išpranašauti, ar jo sūnus, kurį išsiuntė į karą prieš maskvėnus, būsiąs laimingas ir ar šlovingai bei laimingai grįšiąs į namus. Šis padarė taip: ankstų rytą apsirengė baltais ir švariais [drabužiais], paėmė į rankas šventąją krivulę, t. y. kreivą lazda, nuėjo ant piliakalnio, t. y.

supiltos kalvos, atsigrėžė į rytus, dešiniuoju [šonu] į pietus, kairiuoju į šiaurę, o nugara – į vakarus ir gerą valandėlę meldėsi. Melddamasis savo krivule dangaus horizonte, arba ten link, kur maždaug vyko karas su maskvėnais, apibrėžęs ratą, į kurį įtraukė visą dangaus ruožą, kiek galėjo aprėpti akimis. Čia jis stebėjo, ar atskrisiąs ir koks paukštis atskrisiąs, ir kaip šis elgsiās, kokia būsianti jo giesmė ir koks skrydis” (BRMŠ III, 280).

Įsitvirtinus krikščionybei, kai kurių naminių paukščių, ypač žąsų, globėju tapo šv. Martynas. Sakoma, kad šventam Martynui (kur to šventojo altorius ir rengiami atleidimai) reikia nunešti po žąsį, *kad žąsys gerai sektųsi*. Kitur žąsų sėkmė, regis, su konkrečiu šventuoju nesiejama, nes teigiama: *jei nori, kad gerai sektųsi žąsų auginimas, reikia paminti žąsiną ir paaukoti bažnyčiai* (Elisonas 1932, 121).³⁶

Iš tikrųjų šventas Martynas žąsų globėju galėjo tapti dėl dviejų priežasčių – žąsys yra jo atributas, nes, pasak legendos, jos savo gagenimu išdavė Martyną, kai šis, nenorėdamas būti paskelbtas vyskupu, mėgino pasislėpti. Antra vertus, šventojo Martyno diena – lapkričio vienuoliktoji – sutampa su laiku, kai pjaunami naminiai gyvuliai bei paukščiai. Mažoje Lietuvoje Martyno šventei specialiai penėdavo ir pjaudavo žąsį. Iš jos krūtinkaulio spėliojo apie būsimą žiemą: *Jei kaulas iš pradžių persišviečiantis, o gale tamsus, tai žiemos pradžia bus šalta, o pabaiga šilta*.³⁷

Išvados

Visos šiame straipsnyje suminėtos ir aptartos dievybės fiksuotos XVI a. pabaigos–XVII a. pabaigos šaltiniuose, t. y. instant senajai religinei sistemai. Tiek iki XVI a., tiek ir po XVII a. šios dievybės šaltiniuose nebeminimos. Tačiau tai neturėtų stebinti. Mat XIII–XIV a. šaltiniai atspindi oficialiąją, arba kilmingųjų (karių), religiją, todėl žemdirbių, gyvulių augintojų dievai čia ir neminimi. O XVII a. pabaigoje–XVIII a., sustiprėjus krikščionybei, senųjų gyvulių dievų funkcijas jau perima krikščioniškieji globėjai – šventieji Jurgis, Mykolas, Martynas, Antanas ir gal Vendelinas / Vandalinas. Šių funkcijų perėmimas – vienas iš argumentų, bylojančių senųjų gyvulių ir paukščių dievybių autentiškumo naudai.

Daugelio naminių gyvulių dievybių autentiškumą liudija ir šaltiniuose aprašyti aukojimai, siekiant tos dievybės palankumo jos globojamiems gyvuliams. Panašiai XVII a. pab.–XIX a., laikantis senųjų tradicijų, tebeaukujama krikščioniškiems gyvulių globėjams. Aukojimo seniesiems gyvulių dievams pėdsakų iki pat XX a. pradžios išliko ir tikėjimuose bei tautosakoje.

Iš XVI–XVII a. šaltinių neįmanoma nustatyti šių dievybių paplitimo arealo, tačiau krikščioniškųjų šventųjų – gyvulių globėjų gausa bei visuose Lietuvos regionuose žinomi tikėjimai (magija), susiję su naminių gyvulių ir paukščių prieaugliu, rodytų, kad senosios naminių gyvulių ir paukščių dievybės, nepaisant siaurų jų funkcijų, turėjo būti žinomos visoje Lietuvoje.

LITERATŪRA:

- Balys 1937: Balys J. Iš Mažosios Lietuvos tautosakos // Tautosakos darbai, III. - Kaunas, 1937.
- Balys 1993: Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - Vilnius, 1993.
- Balys 1998–2003: Balys J. Raštai, I–IV. - Vilnius, 1998–2003.
- Balsys 2004 – Balsys R. Dėl Austėjos, Bubilo, Bičbirbio kilmės ir funkcijų // Lietuviai ir lietuvinkai: Tiltai. Priedas: mokslo darbai, XXIV. – Klaipėda, 2004.
- Balsys 2003: Balsys R. Mažosios Lietuvos žvejų dainos: Sandaros, turinio ir poetikos ypatumai. - Klaipėda, 2003.
- Beresnevičius 2004: Beresnevičius G. Lietuvių mitologija ir religija: sisteminė studija. - Vilnius, 2004.
- Bogusz 1808: Bogusz X. O początkach parodu i języka Litewskiego. - Warszawa, 1808.
- Brückner 1886: Brückner A. Beiträge zur litauischen Mythologie // Archiv für slavische Philologie, IX. - Berlin, 1886.
- Būga 1958–1961: Būga K. Rinktiniai raštai, I–III. - Vilnius, 1958–1961.
- Dagys 1972: Dagys J. J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai // Jurgis Pabrėža (1771–1849). - Vilnius, 1972.
- Dulaitienė-Glemžaitė 1958: Dulaitienė-Glemžaitė E. Kupiškėnų senovė. - Vilnius, 1958.
- Dundulienė 1991: Dundulienė P. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. - Vilnius, 1991.
- Dundulienė 1990: Dundulienė P. Senovės lietuvių mitologija ir religija. - Vilnius, 1990.
- Elisonas 1932: Elisonas J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje // Mūsų tautosaka, V. - Kaunas, 1932.
- Fraenkel 1955–1965: Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörtrebuch, I–II. - Göttingen, 1955–1965.
- Gervėčiai 1987: Gervėčiai. - Vilnius, 1987.
- Greimas 1990: Greimas A. J. Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones. - Vilnius-Chicago, 1990.
- Ivinskis 1864: Ivinskis L. Kalendorius arba metškaitlis. - 1864.
- Jaskiewicz 1952: Jaskiewicz W. C. A Study in Lithuanian Mythology: Jan Łasicki's Samogitian Gods // Studi Baltici, I(IX). - Pisa, 1952.
- Karulis 1992: Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca, I–II. - Rīgā, 1992.
- Kerbelytė 1999–2002: Kerbelytė B. Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, I–III. - Vilnius, 1999–2002.
- Kerbelytė 1994: Kerbelytė B. Mythology and Customs: Possibilities of Comparison // Folklore in the Identification Processes of Society: Etnologické studie, I. - Bratislava, 1994.
- Kerbelytė 1997: Kerbelytė B. Pieną atimančios ir ant šluotos skraidančios raganos: fantastika ir tikrovė // Tautosakos darbai, VI–VII (XIII–XIV). - Vilnius, 1997.
- Kynas 2005: Kynas A. Pamaštymai apie senąją aisčių pasaulėjautą // Šiaurės Atėnai. - 2005, Nr. 22 (752).
- Klimka 2003: Klimka L. Didžiųjų žiemos švenčių belaukiant // Šiaurės Atėnai. - 2003, Nr. 47 (681).
- Koženauskienė 1990: Koženauskienė R. XVI–XVIII amžiaus knygų prakalbos ir dedikacijos. - Vilnius, 1990.
- Krėvė-Mickevičius 1930: Krėvė-Mickevičius V. Mūsų paukščiai tautosakoje // Mūsų tautosaka, I. - Kaunas, 1930.
- Kriauza 1942: Kriauza A. Plūktinės krosnys ir jų gamyba Kupiškio apylinkėse // Gimtasai kraštas, V. - Šiauliai, 1942.
- Kudirka 1997: Kudirka J. Jurginės. - Vilnius, 1997.
- Kurschat 1970: Kurschat A. Litauisch-deutsches Wörterbuch, II. - Göttingen, 1970.
- Lasickis 1969: Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. - Vilnius, 1969.
- Mannhardt 1936: Mannhardt W. Letto-Peussische Götterlehre. - Riga, 1936.
- Mažiulis 1993: Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas, II. - Vilnius, 1993.
- Merkienė 1989: Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI–XX a. pirojoje pusėje. - Vilnius, 1989.
- Mierzyński 1870: Mierzyński A. Jan Łasicki: Źródło do mytologii litewskiej // Rocznik król. Towarzystwa naukowego krakowskiego. - Krakau, 1870.
- Narbutas 1998: Narbutas T. Lietuvių tautos istorija, I. - Vilnius, 1998.
- Narbutt 1835: Narbutt T. Dzieje starożytne narodu litewskiego, I: Mitologia litewska. - Wilno, 1835.
- Nenartavičiūtė 1994: Nenartavičiūtė E. Krikštynos // Mūsų kraštas. - 1994, Nr. 2 (5).
- Pėteraitis 1997: Pėteraitis V. Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. - Vilnius, 1997.
- Račiūnaitė-Vyčiniene 2004: Račiūnaitė-Vyčiniene D. Beiškant lietuvių ir latvių daugiabalsių dainų bendrybių // Liaudies kultūra. - 2004, Nr. 4.
- Sabaliauskas 1968: Sabaliauskas A. Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai // Lietuvių kalbotyros klausimai, XI. - Vilnius, 1968.
- Sabaliauskas 1970: Sabaliauskas A. Iš baltų kalbų gyvulininkystės terminologijos istorijos // Lietuvių kalbotyros klausimai, XII. - Vilnius, 1970.
- Sabaliauskas 1994: Sabaliauskas A. Iš kur jie? Pasakojimai apie žodžių kilmę. - Vilnius, 1994.
- Savukynas 1960: Savukynas B. Ežerų vardai // Lietuvių kalbotyros klausimai, III. - Vilnius, 1960.
- Savukynas 1966: Savukynas B. Ežerų vardai // Lietuvių kalbotyros klausimai, VIII: Lietuvių kalbos leksikos raida. - Vilnius, 1966.
- Schleicher 1857: Schleicher A. Litauisches Lesebuch und Glossar von August Schleicher. - Prag, 1857.
- Slaviūnas 1955: Slaviūnas Z. „Svotbinės rėdos“ pastabos ir paaiškinimai // JSD. - Vilnius, 1955.
- Vaitkevičius 2003: Vaitkevičius V. Alkai: Baltų šventviečių studija. - Vilnius, 2003.
- Valančius 1965: Valančius M. Palangos Juzė. - Vilnius, 1965.
- Valančius 1972: Valančius M. Raštai, I–II. - Vilnius, 1972.
- Valančius 2003: Valančius M. Raštai, II. - Vilnius, 2003.
- Vanagas 1981: Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. - Vilnius, 1981.
- Гамкрелидзе, Иванов 1984: Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и прокультуры, II. - Тбилиси, 1984.
- Фасмер 1986–1987: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, I–IV. - Москва, 1986–1987.
- Топоров 2000: Топоров В. Н. Из индоевропейской этимологии. (1–2) // Этимология 1997–1999. - Москва, 2000.

SUTRUMPINIMAI:

- BRMŠ: Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, I–III. - Vilnius, 1996–2003.
- JSD: Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, I–II. - Vilnius, 1955.
- LE: Lietuvių enciklopedija, I–XXVII. - Boston, 1953–1985.
- LIŠ: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I. - Vilnius, 1955.
- LKŽ: Lietuvių kalbos žodynas, I–XX. - Vilnius, 1956–2002.
- LM: Lietuvių mitologija, I–III. - Vilnius, 1995–2003.
- LMK: Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. - Vilnius, 1978.
- LPTK: Kerbelytė B. Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, I–III. - Vilnius, 1999–2002.
- ME: Mitologijos enciklopedija, I–II. - Vilnius, 1997–1999.
- NS: Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje Dr.

A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos // *Annales Academiae scientiarum Fennicae*, B, VI. - 1911.

SK: Sapnų kalba. - Vilnius, 1997.

SKSŽ: Senasis Konstantino Sirvydo žodynas. - Vilnius, 1997.

SLS: Senasis lietuvių sapnininkas. - Panevėžys, 1999.

TD: Tautosakos darbai, I–VII. - Kaunas, 1935–1940.

TLPRŽ: Beresnevičius G. Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas. - Vilnius, 2001.

TŽ IV: Tauta ir žodis, IV. - Kaunas, 1926.

NUORODOS:

- J. Balys mano, jog išvis „negalima pasitikėti jokių Lasickio ir Narbuto raštuose paminėtu dievu, jei jų nepatvirtina kiti šaltiniai ir tautosaka“ (Balys 2000, 358, žr. 331).
- Atkreiptinas dėmesys, jog beveik visi naminiai gyvuliai turi globėjus (kiti net po kelis), o štai apie ožius (ožiuokus) prižiūrinčias dievybes jokių duomenų senuosiuose šaltiniuose nesama. Taip galėjo atsitikti dėl ypatingo ožio statuso senojoje baltų religijoje. Mat ožys (kaip, beje, ir ąžuolas) – ryškiausio ir valdingiausio baltų dievo Perkūno gyvulys. Suprantama, kad jokia kita dievybė ar mitinė būtybė negali kėsintis į rūsčiojo griausmavaldžio nuosavybę (dar XIX a. tikėjimuose sakoma, kad žmogus neturi teisės nei sodinti, nei persodinti ąžuolo). Priklausomybe Perkūnui, matyt, galėtume paaiškinti ir staigų ožio demonizavimą XIX a. pab.–XX a. pr. tautosakos tekstuose – sakmėse, patarlėse, tikėjimuose bei sapnų aiškinimuose.
- Širyčius (*Širiczius*) pirmą kartą paminėtas J. Lasickio greta kitų neaiškios kilmės ir funkcijų dievų, kaip Salus, Tiklis, Atlaiabas ir t. t., kurie esą „žmonių pagalbininkai, ir todėl į juos reikia kreiptis“ (BRMS II, 595). M. Pretorius jį perskaito kaip Šeryčių (*Sczericzius*) ir laiko šeriančių gyvulius piemenų dievu (BRMS III, 261). J. Jurginis teigia, jog tai išvis asmenvardis arba vietovardis (Lasickis 1969, 82).
- Minėtini *Eraičinas* (*Festuca*) – pievų ir ganyklų žolė; *Gardunytis* (*Anthoxanthum odoratum*) – pievos žolė; *Gangelis purvinis* (*Isnardia palustris*); *Sotvaras* (*Myrica gale*), *Valgynė* (*Cynara scolymus*), *Ratainyčia šakotoji* (*Schoenus mariskus*) (Dagys 1972, 23–24).
- Atrodo, kad gyvulių spalva kadaise galėjo būti labai svarbi. Tai liudytų išlikę tikėjimai: *Jei šeimininkas yra gimęs rytą, tai jam seksis – „eis rankon“ žalmargio plauko gyvuliai, jei vidudienį – tokiam seksis balto plauko gyvulius auginti. Vakare gimusiam seksis juodo plauko gyvulius auginti; Kokios spalvos yra įsiveisusios žebenškštės, tokio pat plauko seksis ir gyvuliai auginti; Kokio plauko mažus kačiukus prigrįdei, tokio plauko gyvuliai neis rankon* (Dulaitienė-Glemžaitė 1958, 121).
- Romyti gyvuliai lietuviškai paprastai vadinami skapais, o nero myti – tekais (LKŽ XV, 1130).
- To paties M. Strijkovskio teigimu, romyti gaidžiai (tik balti) buvo aukojami ir Prakorimui (BRMS II, 546).
- Tą pačią informaciją, remdamasis „Sūduvių knygele“, 1551 m. pakartojo J. Maleckis-Sadeckis, tik kiek persistengė jaučio pautus pakeisdamas lokio pautais (BRMS II, 210).
- Mėsai skirtus gyvulius pjaudavo tik tam tikru metu: spalį ir lapkritį – avis ir žąsis; vėliau – pusparšius; vasarį, kovą – lašiničius; pavasarį – veršiukus. Vasaros metu valgydavo rūkytus lašinius, kumpius, skilandžius bei dešras (LE XVIII, 265).
- Šis paprotys turėjo vieną išimtį: nesiuntinėjama skerstuvų, jei gyvulys pjaunamas vestuvėms arba laidotuvėms, nes šiuo atveju visi žmonės ir taip susirinks ir bus vaišinami. O nusiųsti skerstuvių reikštų, jog tų namų žmonės vestuvėse arba laidotuvėse nepageidaujami (LE XVIII, 266).
- Tiesa, R. Koženauskiene, kurios įžvalgomis pasinaudojo A. J. Greimas, šiuodu Baubio įvaizdžius buvo atskyrusi, teigdama, jog V. Martinio prakalboje paminėtas Baubis buvo įsivaizduojamas kaip „jaučiu baubiantis paukštis; dievas – gyvulių saugotojas, piemenų globėjas“ (Koženauskiene 1990, 615). A. J. Greimas du atskirus paaiškinimus tiesiog sujungė į vieną.
- Pagal LLDK – darbo daina (D 871)
- Karulis mano, jog latvių kalboje skolinys iš sen. vokiečių žemaičių *krukis*- susiliejo su savu žodžiu *krukis* ‘kreivas medis’ (Karulis I, 428). E. Frenkelio nuomone, lie. *krukis*, *kriukis* reikšme ‘ramentas’ – iš vok. *Krücke* ‘t.p.’, o reikšme ‘kablys’ – iš blr. *κрюк* (Fraenkel I, 300). Žodžius *kriukis* reikšme ‘indas žibalui laikyti’, *krukas* ‘molinis ąsotis’ lietuviai, matyt, irgi pasiskolino iš vokiečių *Krug* „ąsotis“ (LKŽ VI, 695).
- Panašių burtų žinojė ir latviai, tačiau jie, P. Šmito manymu, neduoda nė mažiausio pagrindo tokių dievų (kaip kad Kremata, Krukis) ieškoti latvių mitologijoje (Šmitas 2004, 114).
- Išsamiai kiaulės aukojimą, atlikimą norint iš jūros į pakrantę privilioti žuvis, 1583 m. aprašo Lukas Davidas (Lucas David) „Prūsijos kronikoje“ (*Preussische Chronik*): vaidila liepė valstiečiams nupirkti juoda kiaulę ir gerai ją nupenėti, tai pat nupirkti dvi statines alaus; vėliau pakrantėje prie Rantavos tą juoda, gerai nušertą riebią kiaulę, palydėdamas keistais judesiais, paskerdė, nusvilino, nuvalė ir puikiai paruošė; paskui nupjovė kiaulei spenius ir, ištaręs ar sumurmėjęs keletą žodžių, įmetė juos į jurą; prieš dėdamas kiaules mėsą į didelį katilą, jis dar daugiau kalbėjo ir išdarinėjo visokius savo burtininkavimo judesius; kai mėsa pakankamai išvirė, visi esantys turėjo valgyti ir išgerti alų (BRMS II, 290). Panašiai kiaulės aukojimą 1531 m. Pabėčių parapijoje aprašo Kasparas Hennenbergeris (Caspar Hennenberger): susirinkę šeši kaimai išsirenka viršaitį, nusiperka dvylika statinių alaus bei gerai nupenėtą kiaulę; viršaitis sukalba keletą stambeldiškų maldų ir kreipiasi į dievus, kad jie vėl suteiktų jiems laimę; po to kiaulę skerdžia, kepa, valgo ir girtauja septynias dienas, o vidurius, kaulus ir visa, kas lieka, sudėgina lauže (BRMS II, 345). Kiaulės aukojimą yra paminėję ir vėlesni autoriai – Aleksandras Gvagninis (Alexander Guagnini), Motiejus Strijkovskis (Maciej Strykowski), Jonas Lasickis (Jan Lasicki) ir kiti. 1551 m. „Patarimų ir sprendimų knygoje“ ir 1548 m. Johano Fraibergerio rankraštyje „Apie sūduvius“ prašomos bausmės, paskirtos už kiaulės aukojimą.
- Antonijų globojant paršus mini ir J. Lasickis (BRMS II, p. 598).
- Pavyzdžiui, per vestuves jaunieji gaubiami avių kailiniais, kad turtingas ir vaisingas būtų gyvenimas, saują avies vilnų dedama į jaunųjų lovą, kad „avyš veistųsi“ ir t. t. (JSD 1955, 581–583).
- Taip manyti leidžia Dievo ir švento Jurgio paminėjimas greta.
- Vėliau pagal krosnies (ugniavietės) padėtį namuose žemdirbių namai skiriami į du tipus – trobą ir pirkią. Trobos ugniavietė įrengiama priemenėje, o pirkios krosnis statoma jos kertėje (žr. LE XIII, 223; Dulaitienė-Glemžaitė 1958, 81–85).
- Nuo XVI a. iki XX a. vidurio *pūras* – tai medinis indas (statinaitė), naudotas birių produktų tūriui matuoti, lygus 12 senųjų gorčių, arba 67,2 litro (LKŽ X, 947). Toks trobos viduryje pastatytas (apverstas dugnu į viršų) pūras galėjo atstoti namų altorių.
- Valančius rašo: „Velykų rytą vienas vaikiukas [...] užsibrukęs už juostos juodvarnį negyvą ir varną, prikeręs arklio kaulokę [...] vartalojas po šventorių ir miestelių. [...] Tą negerą praminį vyskupas Jūzupas Giedraitis 22 d. gegužės 1812 m. būtinai išnovijo“ (Valančius 1972, 372).
- Lararijai romėnų mitologijoje – larų, šeimos ar bendruomenės dievybių, garbinimo vietos. Į larus buvo kreipiamasi pagalbos visais svarbiausiais gyvenimo momentais – gimdant, per iniciaciją, santuokos bei mirties atvejais ir t. t.

23. Būtent šitaip turėtų būti atstatomas J. Lasickio minimo ėriukų dievo vardas. Cituojamų „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ sudarytojai jį rašo *Kurvaitis*.
24. Lasickio sakiny *Kurwaiczin Eraiczin agnellorum est deus* (BRMS II, 581) klaidingai išverstas „Kurvaitis Ėraitis yra ėriukų dievas“. Už šių ir daugelį kitų vertinų pastabų esu dėkingas straipsnio recenzentui dr. D. Razauskui.
25. Pagal čia išvardintus požymius Priapas kur kas artimesnis galėtų būti lietuvių Vaižgantui. Kaip tik ėriukas, pasak M. Pretorijaus, aukojamas Vaižgantui (*Waisgautis*), t. y. vaisingumo dievui, „kurį gerbia tiek vyrai, tiek moterys“ (BRMS III, 239).
26. Galimas dalykas, jog tą suprato ir J. Pabrėža, šios dievybės garbei pavadinęs „eraičinu“ (*aviniu eraičinu*) arba „kurvaičinu“ (*Fartuca ovina*) varpinių šeimos pašarinę žolę, augančią sausose vietose, nualintose pievose, miškų aikštelėse, pušynuose, t. y. ten, kur ganomos avys (LBŽ 1938, 142; BVŽ 1998, 131; LKŽ I, 528; III, 1138; VI, 983). Plačiau apie J. Pabrėžos polinkį augalams suteikti dievybių, mitinių būtybių vardus žr.: Balsys 2004, 30.
27. A. Sabaliausko teigimu, leksemos *gardanas, gardas* ir *tvartas* XVI a. galėjo būti vartojamos keliomis identiškomis prasmėmis: a) ‘užtvaras gyvuliams suginti’; b) ‘patalpa arba pastatas gyvuliams laikyti’; c) ‘banda’ (Sabaliauskas 1970, 17–320).
28. Panašių duomenų iš dar ankstyvesnių laikų pateikia ir archeologai. Kasinėjant Maišiagalos piliakalnį (XIII–XIV a.) iš visų naminių gyvulių daugiausiai rasta avių kaulų (LMK 1978, 65).
29. Iki pat XX a. vidurio išliko tikėjimas, jog *Kūčių dieną ir iki Trijų Karalių nemalk, neverpk, nemašinuok – avys kaituliu suksis* (TŽ IV, 491).
30. *Pučkėjas, Puškėtis* – neva latvių žalių miškų ir oro dievo vardai – J. Langės ir G. H. Stenderio padaryti iš prūsų Puškaičio.
31. Dabartinė rašyba la. *putns* – ‘paukštis’, *putniņš* – ‘paukštelis’, *svēts* – ‘šventas’.
32. Svaisbratis (*Szwaybratto, Iszwambrato, Iszwambratis* ir pan.) senosiuose prūsų šaltiniuose (S. Grunau ir juo sekusių autorių raštuose) – sudievinas pirmasis prūsų karalius Videvutis (*Widowuto, Witowudi, Widewuto* ir pan.), savo garbintojams esą teikdavęs daug vištų, žąsų, ančių; jam aukodavę žinduklį paršiuką (BRMS II, 113). T. Narbutas šį dievą vadina *Szejbrato* ir teigia, kad tai „paukščių ūkio ir medžioklės dievas“ (Narbutas 1998, 111).
33. *Pausti, pausta, pauto* – ‘rengtis dėti kiaušini (apie paukščius)’ (LKŽ IX, 653).
34. Plg. dar, pavyzdžiui, *puncvabalis* ‘karkvabalis’, *puncikė* ‘maža mergaitė’, *punciukas* ‘nedidelis vyras’ (LKŽ X, 913); A. Šleicherio užrašytą mįslę: *Mielapautis, kopikė, puncelė, atramonas* – „tėvas, motina, duktė, sūnus“ (Schleicher 1857, 66).
35. Frenkelis *pūnių* laiko skoliniu iš slavų kalbų, o K. Būga mano, jog tai baltišką žodį, giminąs latvių *puns* ‘gumbas, iškilimas, votis’ (Būga II, 525–526).
36. Iš šio žąsų aukojimo bažnyčiai gal bus atsiradęs ir pašiepiantis posakis *Dievui – garbė, kunigui – žąsinas*.
37. Užr. iš lietuvininkės Rūtos Trudės Kėkštaitės-Mačiūnienės, g. 1929 m. Dinviečiuose (Klaipėdos apskritis). Užrašė R. Balsys.

Lithuanian deities protecting domestic animals and fowl: from ritual to prejudice

Rimantas BALSYS

The purpose of this article is to discuss the geographical distribution, activities and functions of the gods *Sutvaras, Ganiklis, Vālgina, Baubis, Gota, Kremata, Krukis, Priparšis, Chaurirari, Rataiņčīa, Eraitis, Kurvaitis,*

Gardunytis, Sviētpuncynis and their connections with the gods of the Balts and other ethnicities based on written sources and the work by the investigators of the 19th and 20th centuries and various folklore, ethnographic, linguistic and similar material.

Information on a total of fourteen deities protecting domestic animals and fowl has been gathered from various sources. Due to their functions (they take care of all domestic animals), *Sutvaras* and *Ganiklis* should be considered superior gods. The functions of other deities are by far narrower: the protection of individual animal or fowl species (cows, pigs, horses, sheep, fowl, etc.). All these deities are recorded in the sources dating back to the late 16th – late 17th centuries, i. e. during the period when the old religious system was disintegrating. These deities are not mentioned in any sources either from the period before the 16th century or after the 17th century. However, this fact should not cause surprise. As a matter of fact, sources originating from the 13th – 14th centuries reflects the official religion, i. e. the religion of the noble (warriors); therefore, the deities of farmers or cattle breeders are not mentioned there. However, in the late 17th and in the 18th centuries, when Christianity got stronger, the functions of the old animal-protecting deities were taken over by Christian guardians.

There are no grounds whatsoever to question the authenticity of the deities discussed in the article. Their status is attested by offerings (see the table), the purpose of which was to gain the deity’s favour for protected animals. In a similar manner, offerings were made to the Christian guardians of animals. Traces of offerings to the old deities protecting animals could be found up to the early 20th century in various customs, beliefs, and folklore.

On the other hand, it should be admitted that most of the old deities protecting domestic animals and fowl could be known in a very small area only.

Attention should be drawn to another important fact: nearly all species of domestic animals have their guardians (some of them even a few guardians), whereas no data of any deities protecting goats (kids) can be found in old sources. This might have happened due to the special status of the goat in the ancient religion of the Balts. The matter is that the goat (just like the oak, by the way) is the animal of *Perkūnas*, the most prominent and imperious god of the Balts. It can be well understood that no other deity or mythical being could encroach upon the property of the wrathful god of the thunder (for instance, in the beliefs of as late as the 19th century it is said that the man has no right either to plant an oak in his farmstead, or to re-plant an oak that has grown in an improper place). It seems that we could explain the sudden demonisation of the goat in folklore texts, e. g. stories, proverbs, beliefs and dream interpretations dating back to late 19th – early 20th century, by the goat’s subordination to *Perkūnas*.

Klaipėdos universitetas, H. Manto 84, Klaipėda,
el. p. balrimantas@one.lt

Gauta 2005 06 11, įteikta spaudai 2005 11 16